

Instytut Prahistorii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

NATALIA BARTCZAK

CMENTARZ ŻYDOWSKI W WIŃSKU,
POW. WOŁÓW

JEWISH CEMETERY IN WIŃSKO, WOŁÓW DISTRICT

Praca magisterska
napisana pod kierunkiem
Prof. zw. dr hab. Hanny Kóčki-Krenz

Poznań 2014

Wszelkie prawa zastrzeżone.
Kopiowanie i rozpowszechnianie bez zgody autora zabronione.

CZEŚĆ 2

5. Położenie geograficzne i krótki rys historyczny miejscowości Wińsko

Wińsko jest niezwykle klimatycznym miejscem o urozmaiconym geograficznie położeniu. Zróżnicowana rzeźba terenu - wyniesienia morenowe jak i tereny dolinne - czynią tę miejscowość bardzo ciekawą i piękną. W średniowieczu na tych wyniesieniach rozciągały się pola winnej latorośli, dlatego od początku kraina ta znana była z nazwy *Vin*. Wińsko leży w paśmie morenowych spiętrzeń Wzgórz Trzebnickich (tzw. Kocie Góry - niem. *Katzengebirge*), na wysokości około 180 m. n.p.m. Najwyżej położonym mikroregionem są Wzgórze Wińskie, sięgające 202 m n.p.m. w pobliżu wsi Jakubikowice. Są to morenowe pagórki pokryte głównie polami uprawnymi oraz lasami. Główny wał Wzgórz Trzebnickich otoczony jest obszarami dolinnymi, od strony zachodniej nosi nazwę Obniżenie Ścinawskie. Odległość do Odry na zachód wynosi 11 km¹.

Dogodne położenie, a także walory środowiskowe i klimatyczne sprawiały, że obszary ten zamieszkiwany był już w starożytności. Prawdopodobnie około roku 1000 powstała tu osada, która stała się załóżkiem dzisiejszej miejscowości. W czasach pierwszych Piastów tereny te były zasiedlone, a w niedaleko położonej od Wińska wsi Sądowel znajdowała się piastowska kasztelania. W dokumencie dotyczącym klasztoru w Lubiążu, pochodzącym z roku 1217, znajduje się napis *Wroblino juxta Vin*. Wzmianka ta uważana jest za najwcześniejszą informację o Wińsku. Natomiast pierwszym, potwierdzonym historycznie przekazem mówiącym o Wińsku jest dokument z roku 1272, w którym widnieje imię proboszcza kościoła Nicolausa². 6 stycznia 1285 r. książę Przemko Ścinawski dokonał lokacji miasta na prawie niemieckim, zwalniając jego mieszkańców na 10 lat od podatków. Niemiecka kronika *Winziger Chronik* podaje, że miasto to już wtedy posiadało pierścieniowaty rynek oraz ulice do niego wychodzące, a także mury miejskie i cmentarz. W tym czasie obok niemieckiej mieszkała także ludność polska. W XIII i XIV wieku odnotowane zostały napływy nowych, niemieckich osadników, głównie z terenu Górnej Saksonii, Turyngii oraz Bawarii. Zarówno nazwa *Vin*, występująca w dokumencie z 1272 r., jak i

¹ Kondracki 2009, s. 167-168.

² Schubert 1914, s. 113.

późniejsze *Vina*, niem. *Weinort* i *Winzig*, pochodzą od słowa *winnica* lub *winorośl*, która była powszechnie uprawiana i gęsto porastała wówczas okoliczne pagórki³.

Około roku 1300 w Wińsku funkcjonowała mennic książęca. W 1272 roku został postawiony drewniany kościół, który w 1354 roku został zastąpiony przez kamienną budowlę pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny. Znane jest także źródło z 1377 roku, wymieniające po raz pierwszy burmistrza i radców miejskich Wińska. 2 września 1420 r. został zorganizowany szpital miejski św. Łazarza. Z inicjatywy króla Władysława Jagiellończyka, w roku 1512 został nadany miastu herb. Przedstawia on rycerza z podniesioną przyłbicą, umieszczonego na czerwonym tle. W prawej dłoni trzyma nagi miecz, w lewej latorośl winnego krzewu z gronami⁴. W 1514 roku wybuchł pożar, który strawił i niemal doszczętnie zniszczył miasto, a z kościoła pozostały tylko resztki murów obwodowych. Odbudowa świątyni prowadzona była w latach 1549-1562. W późniejszych latach niejednokrotnie ulegała zniszczeniom i przebudowom. Około połowy XVI w. Wińsko przeżywało rozkwit rzemiosła, czego najlepszym dowodem są miejskie organizacje cechowe oraz liczne przywileje nadawane przez radę miejską oraz książąt. Około 1613 roku miasto zyskało ratusz. Niestety w czasie wojny trzydziestoletniej (1618-1648), w 1633 r. Wińsko zostało zniszczone oraz okradzione z wielu średniowiecznych dokumentów i pamiątek. Następnie wybuchła zaraza, która zdziesiątkowała mieszkańców. XIX wiek był niezwykle korzystnym okresem dla rozwoju miasta, choćby za sprawą otwarcia linii kolejowej Rawicz- Legnica w 1898 roku⁵. W 1830 r. w Wińsku stały 232 domy mieszkalne. Miasto posiadało wiele lokali usługowych, browar miejski, słodownię, farbiarnię, olejarnię, młyny wietrzne, kierat, młyn do mielenia kory oraz suszarnię tytoniu. W 1925 roku struktura wyznaniowa ludności przedstawiała się następująco: 375 katolików, 1675 ewangelików, 29 żydów⁶.

Podczas II wojny światowej, a następnie wraz z nadejściem Armii Czerwonej, Wińsko w bardzo dużym stopniu zostało zniszczone. Z przyrynkowej zabudowy ocalało zaledwie 6 domów oraz mury obwodowe ratusza, które w latach 50. zostały rozebrane.

³ Schubert 1914, s. 1-6.

⁴ Schubert 1914, s. 22-23.

⁵ Schubert 1914, s. 104.

⁶ Bresler, Joppich 1998, s. 10-13.

6. Krótki rys historyczny społeczności żydowskiej w Wińsku

Wińsko jest niezwykle nie tylko pod względem krajobrazu. Przed wojną w Wińsku mieszkały trzy grupy wyznaniowe, a ich przybytki świątynne znajdowały się na rynku w niewielkiej odległości od siebie. Ewangelicy, katolicy i Żydzi współżyli ze sobą przez lata. Mieli tu swoje sklepy, kawiarnie, trudnili się handlem i rolnictwem. A przede wszystkim byli obserwatorami, uczestnikami wzajemnego życia religijnego, społecznego, politycznego. To tu budowali swoje domy, rodzili dzieci i chowali zmarłych. Ta ziemia, choć tak bardzo zniszczona przez wojenne zawieruchy, skrycie przechowuje to, co najcenniejsze - wspomnienia. Dziś trudno nam sobie wyobrazić, że tak powszechnie w oknach sąsiadów widoczne były palące się świece szabatowe. Niestety w oknach Żydów z Wińska zgasły one bezpowrotnie.

Należy zacząć od stwierdzenia, że prawdopodobnie osadnictwo żydowskie w Wińsku nie sięga czasów średniowiecza. Możliwe jest, że wpływy żydowskie były tu obecne głównie za sprawą handlu. Dopiero późniejsze wzmianki z 1657 r. mówią o dzierżawie gorzelni w Księstwie Wołowskim i dystrybucji alkoholu do karczem, między innymi do Wińska, przez dwóch Żydów - Samuela Magnusa i Josepha Abrahama. Możliwe, że wtedy osiedliła się mała grupka Żydów, którzy znaleźli tutaj schronienie uciekając z Polski, będącej w konflikcie ze Szwecją. W XVIII w. można wykazać tymczasową obecność Żydów w Wińsku. Około 1772 r. przebywał tam Lazarus Markus – mieszkaniec Białej. Żydzi nie zawiązali wówczas stałej gminy wyznaniowej. Dopiero od 1814 r. zauważamy ożywienie napływu osadników żydowskich na te ziemie⁷. W roku 1827 mieszkają w Wińsku 3 rodziny. Ich przedstawiciele - Jonas Arnstein, Abraham Kanter i Markus Loebel Sachs nabyli 6 grudnia 1827 r., za cenę 20 talarów, starą husarską ujeżdżalnię przy Bahnhofstrasse (dziś Marszałka Piłsudskiego) z przeznaczeniem na cmentarz. Zakup ten był wynikiem rozporządzenia władz z 1814 r. o powinności zorganizowania cmentarza swojego wyznania, jeśli najbliższa nekropolia była oddalona więcej niż ok. 1 milę. Lekarz Müller potwierdził urzędowo zdatność tego miejsca na cele sepulkralne. W 1829 r. cmentarz został otoczony drewnianym parkanem, który wkrótce został skradziony.

⁷ Brillig 1972, s. 202.

Niedługo potem, dzięki hojności Jonasa Arnsteina, nekropolia została ogrodzona kamiennym murem za cenę 100 talarów. Wg źródeł pisanych w 1834 r. odbył się pierwszy pochówek na cmentarzu wyżej wymienionego darczyńcy, natomiast data śmierci widniejąca na jego nagrobku to 9 V 1836. Z uwagi na zbytne oddalenie nekropolii od centrum miasta oraz - jak okazało się - podmokły grunt cmentarza, w 1844 r. starano się uzyskać zgodę na zakup nowego, dogodniejszego terenu przeznaczonego na dalsze pochówki. Nie uzyskano jednak zgody. W 1872 r. cmentarz powiększono, zakupując od władz miasta kilka prętów mierniczych ziemi po 5 srebrnych groszy za jeden pręt. W roku 1883 nekropolię otoczono nowym ceglany murem wraz z bramą, ponieważ poprzednie ogrodzenie uległo znacznej degradacji. W stanie rozpadu pozostałości tego muru istnieją do dziś. W roku 1904 zakupiono karawan niezwykle użyteczny z powodu znacznego oddalenia nekropolii od miasta. Do roku 1914 na cmentarzu pochowano ok. 60-ciu zmarłych⁸.

Rosnąca grupa osadników żydowskich 19 lutego 1832 r. wybrała pierwszych zwierzchników wspólnoty - Löbla Sachsa i Abrahama Kantera. Do 1854 r. gmina rozrosła się do 8 rodzin, a do roku 1862 do 20, licząc w sumie 51 członków. Ich zawody to przede wszystkim: kupcy, budowniczcy, handlarze bydła, gorzelnicy. W kolejnych latach zmniejszała się liczba żydowskich mieszkańców i na początku I wojny światowej liczyła 5 rodzin z ok. 20 osobami. Ta liczba mogła się tylko niewiele zmienić do początku lat 30. W 1937 r. w Wińsku żyło jeszcze 13 Żydów⁹.

W 1832 r. został zakupiony zwój Tory i sprzęty synagogalne. Początkowo nabożeństwa odbywały się w oficynie gospody *Zum Schwarzem Adler (Pod Czarnym Orłem)*, natomiast później w pomieszczeniu na tyłach kamienicy przy Junkerstrasse 51, należącej do kupca Markusa Sachsa. Niestety 4 sierpnia 1859 r. kamienica spłonęła doszczętnie, a wraz z nią m.in. dwa zwoje Tory. Społeczność żydowska musiała tymczasowo spotykać się w kamienicy nr 94 przy Glogauerstasse (późniejsza Bahnhofstrasse), w 1860 r. w domu nr 87 przy tej samej ulicy, a w 1861 r. w kamienicy nr 15 przy rondzie. Niewygody związane ze zmianą pomieszczeń oraz stale rosnąca liczba Żydów, zmusiły gminę do podjęcia decyzji o wybudowaniu - w miejscu spalonej kamienicy nowej synagogi. W maju 1862 r. powstał komitet na rzecz budowy bożnicy składający się z najbardziej liczących się w gminie osób - Heilmanna Sachsa, Sigmunda Wienera i Samuela Kantera. Następnie rozesłano apel do gmin żydowskich ze Śląska i

⁸ Schubert 1914, s. 165.

⁹ Bresler, Joppich 1998, s. 73.

województwa poznańskiego o wsparcie budowy. Budynek zaprojektował wrocławski architekt Karl Lüdecke, a jego wykonanie powierzono mistrzowi ciesielskiemu Wolfsdorffowi i muratorowi Logischowi. Prace trwały od marca do września 1862 roku. Budowa oraz wyposażenie kosztowało około 2000 talarów. Junkerstrasse (obecnie ul. Ogrodowa), przy której wzniesiono synagogę, łączy się z południowo - wschodnim narożnikiem rynku. W niewielkiej odległości znajduje się kościół katolicki. Budynek synagogi był skromny, na planie prostokąta, pokryty dwupołaciowym dachem, wkomponowany w zabudowę pierzei. Elementem odróżniającym od innym domów mieszkalnych była wieżyczka - sygnaturka, której kopułę zwieńczała pozłacana Gwiazda Dawida. Strona reprezentacyjna (północna) była otynkowana i ozdobiona u podstawy cokołem, u góry zdobił ją fryz arkadowy i gzyms (Ryc. 8). Całe jednoprzestrzenne wnętrze rozświetlało 6 półkolistych okien od strony północnej i - analogicznie - od południowej. Tradycyjnie przy ścianie wschodniej znajdował się Aron ha-Kodesz. W zachodniej części usytuowany był babiniec, a dla mężczyzn przeznaczono dwa rzędy ławek. Wystrój wnętrza - kosztowne sufity, wyszywane złotem parochety, trzy Tory, żyrandole i wszystkie srebrne przedmioty - były podarunkami od tamtejszych rodzin żydowskich i zaprzyjaźnionych gmin. 18 września 1862 roku odbyło się uroczyste poświęcenie synagogi. Członkowie gminy zebrali się w dotychczasowej sali modlitw i utworzyli uroczysty pochód. Na czele kroczyli - rabin dr Landsberg i kantor Schiesser (obaj z Legnicy) w towarzystwie ewangelickiego duchownego (katolicki odmówił udziału), różnych przedstawicieli władz miejskich i królewskich, dowódcy dywizji kawalerii i pozostałych. Dziewczynka - Ernestine Sachs - krocząca pomiędzy dwoma budowniczymi, niosła na poduszce klucze do synagogi. Trzech ze starszyny: Abraham Kanter, Juda Thorn i Wolf Sachs z Wrocławia, szli pod baldachimem trzymając Tory. Baldachim nieśli młodzi mężczyźni, a frędzle młode kobiety. Pozostali członkowie gminy żydowskiej podążali za nimi, a po obu stronach pochodu dziewczynki rozwinęły girlandy. Wszystkie panny niosły w rękach zapalone świece. Drzwi synagogi otworzył rabin. Pochód wkroczył do udekorowanej bóżnicy i wkrótce rozpoczęło się uroczyste nabożeństwo, o którego oprawę zatroszczył się kantor Schiesser, przemówienie zaś wygłosił dr Landsberg. Na koniec odbyła się uczta w sali przy Ring nr 20 dla wszystkich gości. W roku 1919 zamontowano oświetlenie gazowe w synagodze. Ówcześni żydowscy mieszkańcy byli w pełni zintegrowani z życiem miasta. Dzieci objęte obowiązkiem szkolnym chodziły do ewangelickiej szkoły w Wińsku. Dzieci żydowskie w wieku szkolnym uczęszczały to ewangelickiej szkoły

miejskiej. Czesne na edukację za rok 1911/1912 wynosiło 540 marek, była to znaczna suma dla 5 rodzin (w sumie łącznie 26 członków). W czasie utworzenia okręgów synagogałnych, Wińsko zostało gminną filią 10 okręgu wołowskiego, której status jest datowany na 6 marca 1858 r. Po rozwiązaniu tegoż okręgu, od 1906 r. filia Wińsko została wspólnotą połączonego rejonu Ścinawa-Wołów¹⁰.

Do roku 1859 gmina w Wińsku nie miała własnych urzędników. Za niewielkie wynagrodzenie funkcje urzędnicze sprawowali urzędnicy z miasta Wąsosz lub innych sąsiednich gmin. Dopiero od roku 1860 urzędują tu kantorzy:

- **1860-1862** - N. Klopstock z Wąsosza
- **1862-1865** - Bogen z Sulechowa
- **1865-1870** - Riess ze Żmigrodu
- **1870-1871** - Sabor z Wolsztyna
- **1871-1873** - Samuel Czyżyk z Rybnika
- **1873** - Uger z Jarocina
- **1873 VI** - Brandt z Dłużek
- **1874** - Schum z Wrocławia
- **1875 I-VI** - Lewin z Górnego Śląska
- **1875-1912** - Aron Hamel z Wolsztyna
- **od 1912** - Karl Hamel syn poprzedniego kantora¹¹

Pierwszymi zwierzchnikami gminy byli:

- **od 1832** Mendel Löbel Sachs (zmarł w 1860)
- **od 1860** Heilmann Sachs (w 1885 przeprowadził się do Wrocławia)
- **od 1885** Benjamin Rosenthal (w 1892 przeprowadził się do Góry)
- **od 1892** Bernhard Schlesinger (zmarł 11 września 1906)
- **od 1906** Sigmund Schlesinger
- **od 1913** Richard Schlesinger.

Ich zastępcy (drugie miejsce w hierarchii gminy)

- **od 1832** Abraham Kanter (zmarł 1871)
- **od 1871** Moritz Scherbel (zmarł w 1882)
- **od 1882** Benjamin Rosenthal
- **od 1885** Samuel Wiener (w 1899 przeprowadził się do Wrocławia)
- **od 1899** Mar Masur
- **od 1904** Jakob Thorn
- **od 1913** Mar Masur

Stanowisko trzeciego zwierzchnika objęli:

- **od 1850** Samuel Wiener
- **od 1885** Bernhard Schlesinger
- **od 1892** Mar Masur¹²

¹⁰ Schubert 1914, s. 165-167.

¹¹ Schubert 1914, s. 168.

¹² Schubert 1914, s. 167-168.

Tamtejsza społeczność żydowska nigdy nie osiągnęła imponującej liczby. W jej szczytowym okresie, przypadającym na lata 70. XIX w., liczyła ok. 70 osób. Początek XX w. przyniósł wyraźny upadek gminy. Niewątpliwie było to związane z sytuacją i ogólnym wrogim napięciem społeczno - politycznym. W latach trzydziestych XX w. liczba żydowskich mieszkańców zmniejszyła się do 13 osób. W 1938 r. gmina została zmuszona do sprzedania swej bożnicy. W czasach nacjonalizmu także w Wińsku żydowscy współmieszkańcy musieli znosić wzrastające represje. Bojkot dosięgnął ich interesów i sklepów poprzez piętnowanie aż do zakazu wykonywania zawodu i zabrania ich własności. Podczas *Kristallnacht* synagoga została zdemolowana. Wybito okna, a modlitewniki spalono na ulicy. Sam budynek nie został podpalony – jak działo się to w innych miastach w całej Europie, gdyż prawdopodobnie bano się rozprzestrzenienia pożaru. Żydowscy mężczyźni zostali aresztowani, ale po kilku dniach wypuszczono ich na wolność. Niewątpliwie to był ostateczny sygnał, aby wyemigrować. Wyjechali – jak niektórzy wcześniej – do Izraela, Anglii, Belgii i Stanów Zjednoczonych – ostatni jeszcze w październiku 1939 r. Niestety dwie żydowskie rodziny nie opuściły Niemiec i przypuszczalnie zostały wywiezione do obozów zagłady. Po wojnie Żydzi nie wrócili do zniszczonego Wińska.¹³

Rozwój ludności żydowskiej w Wińsku

1814 - 1 rodzina
1827 - 3 rodziny
1831 - 21 osób
1849 - 20 osób
1852 - 27 osób
1858 - 46 osób
1861 - 51 osób
1871 - 68 osób
1880 - 58 osób
1907 - 37 osób
1911 - 26 osób (5 rodzin)
1913 - 21 osób
1924 - 37 osób
1937 - 13 osób¹⁴

¹³ Bresler, Joppich 1972, s. 73-75.

¹⁴ Brillling 1972, s. 203.

7. Charakterystyka cmentarza żydowskiego w Wińsku

Dzieje cmentarza są ściśle związane z historią Żydów w Wińsku. Największy rozkwit wińskiej gminy żydowskiej przypada na 2. połowę XIX w. Wtedy to liczba żydowskich mieszkańców była największa i składała się na kilkanaście rodzin. Do 1919 r. spoczęło na cmentarzu około 60. zmarłych.

Cmentarz w swoim obrębie charakteryzuje się wyrównaną powierzchnią. Od strony południowej leży u podnóża łagodnie opadającego wzniesienia, wkomponowując się w założenie leśno - parkowe, charakteryzujące się ponad stuletnim drzewostanem, złożonym głównie z akacji, olch, dębów, brzoź, modrzewi i świerków. Równolegle do cmentarza od strony północnej biegnie ulica Marszałka Piłsudskiego, prowadząca z rynku do byłego dworca kolejowego. Naprzeciwko nekropolii wzdłuż drogi wznoszą się domy jednorodzinne. Do cmentarza prowadzi klonowa aleja, kontynuowana wewnątrz nekropolii (Ryc. 9). Aleja ta powstała na początku XX wieku i łączy się z wyznaczoną wcześniej główną osią założenia, już wewnątrz cmentarza (Ryc. 11). Aleja klonowa tworzyła coś na kształt korytarza, który miał kontynuację także po przekroczeniu bramy cmentarza. Sam kształt nekropolii oparty jest na prostokącie o stosunku boków 1:2. Na cmentarzu oprócz głównej alei drzew, widoczne są także ciągi nasadzeń wzdłuż ogrodzenia. przy murze po obwodzie nekropolii istniała ścieżka cmentarna. Wydaje się, że założenie to jest efektem drugiego etapu rozwoju (1872 r.), kiedy na nowo urządzano i powiększono teren cmentarza. Aleja główna została przerwana w części centralnej i swoją kontynuację ma za najstarszymi nagrobkami. Od połowy XX wieku następowała ciągła dekompozycja układu, w skutek znacznego wieku drzew, a także przez liczne wichury.

Cmentarz otoczony jest pozostałościami zdobionego, ceglanego muru, postawionego w 1883 r., po zlikwidowaniu wcześniejszego ogrodzenia, ujmując w całości powiększony teren nekropolii. Mur wznosi się na kamiennej podmurówce. Otacza prostokątny teren cmentarza o wymiarach zewnętrznych 42,15 m x 21 m, z przerwą na bramę od strony wschodniej (Ryc. 10). Mur w całości zwieńczony był gzymsem z ząbkowaniem, a na górze umieszczony był daszek ze specjalnie formowanej cegły. Najlepiej zachowana - oryginalna północna ściana - w 2009 r. runęła pod

wpływem zwalonego przez wicherę drzewa (Ryc. 23, 25, 26). Od strony południowej ogrodzenie zostało przemurowane, w dużej części po wojnie. Zachodnia część muru została rozebrana, a cegły skradzione w latach 80. i 90. XX wieku (Ryc. 12). Brama cmentarna ulokowana pośrodku krótszego boku, powstała razem z nowym ogrodzeniem w 1883 r. Niegdyś ustawione były trzy, zdobione gzymsami i ząbkowaniem, masywne słupy flankujące bramę i furtkę. Światło bramy wynosiło ok. 4 m. Niektórzy mieszkańcy Wińska pamiętają metalową bramę i zamkniętą furtkę cmentarza, a także mur w całości ogradzający nekropolię. Niestety dwa z trzech słupów zostały rozebrane, a metalową bramę i furtkę zrabowano.

Na terenie cmentarza po prawej stronie od wejścia znajduje się, wymurowana ze specjalnie formowanej cegły, studnia o średnicy około 0,8 m (Ryc. 27). Studnia została zasypana, wrzucano do niej także fragmenty macew i samą pokrywę. Podczas prac porządkowych w 2013 r. wyciągnięto fragmenty płyt oraz przykryto otwór częścią pokrywy.

Poprzecznie w stosunku do osi założenia, w części centralnej zgrupowane są w rzędach nagrobki w różnych formach. Teren cmentarza nigdy nie został w pełni wykorzystany. Macewy zajmują około 30% powierzchni cmentarza. Widać wyraźnie brak kontynuacji i nagłe przerwanie użytkowania nekropolii. Centralne zgrupowanie macew wskazuje także na wyraźne powiększenie cmentarza od strony wschodniej i zachodniej, które miało miejsce w 1872 r. Nagrobki powstawały przez około 100 lat, od ok. 1834 do lat 40. XX wieku. Pierwotnie wiele macew umieszczonych była na podstawach lub wkopywano je w ziemię. Przeważająca liczba grobów ma także kamienną obudowę. Obudowy mogił pierwszego wyraźnego rzędu najstarszych macew stykają się ze sobą bokami, nie pozwalając na utworzenie ścieżek. W dalszej części nekropolii odległości między obudowami są bardzo małe. Wydaje się, że w centralnej części między nagrobkami nie istniał wyznaczony układ ścieżek.

Kwatery grobowe wznoszono konsekwentnie u wezglowia zmarłego umieszczana była płyta nagrobkowa, skierowana stroną frontalną ku wschodowi. Oprócz typowych stel na cmentarzu wzniesiono także podwójny grobowiec, pomniki w formie pseudo-sarkofagów, pomniki w kształcie bloków, a także bardzo monumentalny pomnik nagrobny w kształcie ściętego pnia dębu. Wszystkie nagrobki wykonane są wyłącznie z kamienia różnego rodzaju: piaskowca, granitu, marmuru, lastryko, z wyjątkiem ceglanego, otynkowanego grobowca. Nagrobki sprowadzane były z cenionych ośrodków rzeźbiarsko - kamieniarskich, takich jak Wrocław, Rawicz, czy

Legnica. Na nagrobkach można zarejestrować podpisy takich twórców jak: *L. Seogall (?) in Breslau* (nr 7, 13), *Löwe in Liegnitz* (nr 20), *J. Neustadt in Rawitsch* (nr 13, 23, 24, 25, 26, 35, 43), *Moritz Ucko Steinmetzmstr. u. Bildhauer Breslau - Cosel 17* (nr 28). Na cmentarzu widoczny jest wysoki poziom sztuki rzeźbiarskiej.

Macewy znajdujące się na wińskim cmentarzu charakteryzują się opracowaniem części frontальной, w kształcie stojącego prostokąta lub trapezu. Zamknięte najczęściej łukiem lub dwuspadowo, z wydatnym przyczółkiem i akroterionami po obu bokach. Nagrobki zdobią różnego rodzaju gzymsy, profilowane uskoki, flankowane pilastry, płyciny, w których często wkomponowywane jest pole inskrypcyjne. Dekoracja motywów roślinnych - wici, rozety, palmy, kwiaty - zdobi obrzeża pola inskrypcyjnego.

Największą wartość pod względem sztuki i żydowskiej religijnej symboliki sepulkralnej mają macewy pochodzące z XIX w. Na pięciu stelach przewija się motyw złamanego kwiatu/drzewa/gałazki. Znaleźć tutaj można także pojedyncze okazy z wyobrażeniem rąk kohena w geście błogosławieństwa, misy i dzban lewity, motywów roślinnych, wyobrażeń zwierzęcych - ptaka, motyla. Gdziekolwiek widoczne są pozostałości malatury, którą najczęściej wypełniano napisy na kolor złoty, czarny, srebrny (np. nr 6, 12, 16, 20) lub pokrywano część frontальной strony płyty (np. nr 15, 32), a także dekoracje roślinne (np. nr 23) lub akroteriony (np. nr 6). Malaturą pokrywano także przedstawienia symboliczne - złote mankiety szat, którymi zakończono ręce kohena zdobi niebieskie tło płyciny (nr 16), złoty dzban umieszczony jest na niebieskim tle akroterionu (nr 20), niegdyś wieniec był złoty (nr 9), złamane drzewo srebrno-czarne (nr 21), a Gwiazdy Dawida koloru złotego (np. nr 24) Najstarsze macewy to także świadectwa pierwszych osadników żydowskich w Wińsku. Wśród nich znajdziemy m. in. nagrobek jednego z założycieli cmentarza i pierwszej pochowanej osoby - Jonasa Arnsteina, a także pierwszego zwierzchnika gminy Mendla Löbela Sachsa.

Niezwykle ciekawe i bardzo poruszające są inskrypcje napisane w języku hebrajskim bądź jidysz. Inskrypcje przepelnione są bólem i rozpaczą po stracie bliskich. Niezwykle pięknie ujmują dokonania i cnoty zmarłego. Na najstarszych macewach inskrypcje pisane były wyłącznie w języku hebrajskim lub jidysz, następnie zauważamy dwujęzyczne - hebrajsko-niemieckie. Początek XX w. przynosi ubożenie sepulkralnej sztuki żydowskiej. Wtedy też inskrypcje pisane były przeważnie już tylko w języku niemieckim.

Niewątpliwie niezwykłym i bardzo naturalistycznym dziełem pełnym artystycznego kunsztu jest pomnik nagrobny w formie pnia dębu. To wyjątkowe i wartościowe dzieło wykonane zostało w Rawiczu na zlecenie rodziny Schlesinger. Upamiętnia ono Maxa (Moszego) Schlesingera, syna najznakomitszej w końcu XIX i w pocz. XX w. rodziny żydowskiej, nie tylko zresztą w Wińsku. Był on synem ówczesnego zwierzchnika gminy żydowskiej Bernharda Schlesingera. Max był muszkietierem w regimencie grenadierów Fryderyka Wilhelma II stacjonującym we Wrocławiu. W grudniu 1893 r. przyjechał do Wińska i nad grobem swej babki na cmentarzu żydowskim, strzałem w głowę, popełnił samobójstwo. Powód tego desperackiego czynu wyjaśnił w liście wysłanym przed śmiercią do rodziców. Młody muszkietier był źle traktowany przez przełożonych w wojsku. Niewątpliwie było to spowodowane początkami antysemitycznych zachowań. Imponujący pomnik nagrobny mógł być wyrazem sprzeciwu, wymownym aktem demonstracyjnym przeciwko złemu traktowaniu Żydów i nietolerancji wobec nich, a nade wszystko bólu po stracie syna. Pomnik został powalony w 1. połowie 1983 r. Granitowa tablica z inskrypcją w języku niemieckim została wyjęta, potłuczona i wrzucona do grobowca¹⁵.

Sytuacja powojenna doprowadziła do systematycznego niszczenia i ostatecznie całkowitego zburzenia synagogi. Jediną pamiątką żyjącej tu niegdyś społeczności żydowskiej jest cmentarz, niestety sukcesywnie niszczone i rabowane, uległ degradacji. Spowodowane było to lekceważeniem i brakiem szacunku miejscowej ludności. Niektóre nagrobki zostały skradzione, wiele macew potłuczono. Miejscowa ludność wykorzystywała grobowiec jako śmietnik. Trzeba przyznać, że mimo niewielkiej liczebności członków gminy żydowskiej w Wińsku i około 100 lat użytkowania cmentarza, formy nagrobków są bardzo różnorodne.

¹⁵ Hołownia 1983.

Uwagi do katalogu nagrobków

Tłumaczenia inskrypcji w języku hebrajskim, jidysz oraz niemieckim dokonała Anna Michałowska-Mycielska.

Numeracja wierszy obejmuje wszystkie zachowane wiersze inskrypcji, natomiast urwanie tekstu (od góry, dołu lub w środku) zaznaczane są wielokropkiem. Nie są traktowane jako wiersz litery lub słowa umieszczone wśród elementów zdobniczych i nie mające bezpośredniego związku z tekstem.

Oznaczenia skrótów nie są stosowane konsekwentnie na macewach, zarówno jeśli chodzi o samo zaznaczenie skrótu, jak i o stosowane znaki. Dlatego zaznaczono skróty (znakiem pojedynczego lub podwójnego *geresza*¹⁶) tylko tam, gdzie takie oznaczenia występują w tekście. Znakiem skrótu zaznaczono również ligatury.

Stosowano następujące oznaczenia:

w inskrypcjach:

... fragment brakujący, zniszczony lub nieczytelny (przy czym znak nie pokazuje ilości brakujących liter lub wyrazów)

[] tekst rekonstruowany, rozciągnięte skróty (np. gdy ostatnia litera słowa jest jednocześnie pierwszą literą słowa następnego)

(?) lekcja wątpliwa

w tłumaczeniach:

... tekst nie zachowany lub niezrozumiały

[] słowa dodane dla właściwego zrozumienia tekstu

(?) sens niezrozumiały

W uwagach umieszczono: cytaty i odwołania biblijne (stosując single biblijne proponowane przez Biblię Tysiąclecia) i talmudyczne, daty według kalendarza gregoriańskiego, wyjaśnienia słów i terminów, oraz uwagi dotyczące języka (np. błędów gramatycznych), przeróbek tekstu, itp.

Podano także materiał, z którego wykonano nagrobek, a także jego wymiary - długość, szerokość i grubość. W przypadku różnej grubości, podano dwie skrajne wartości - najwęższą/najszerszą.

¹⁶ Geresz - znak stosowany na oznaczenie skrótu w czcionkach hebrajskich. Na oznaczenie skrócenia jednego wyrazu używany jest jeden geresz (pojedynczy apostrof umieszcza się u góry nad literą). Najlepszym przykładem jest litera resz z gereszem na oznaczenie słowa "reb" - "pan", "szanowny pan". Przy skracaniu większej ilości wyrazów stosuje się znak dwóch gereszów (po hebrajsku gerszaim).

Każdy nagrobek krótko zcharakteryzowano pod względem dekoracyjnych detali, symboli, pozostałości malatury, stanu zachowania, a także w niektórych przypadkach -miejsca znalezienia macewy/fragmentów. Trzeba mieć na uwadze, że cmentarz żydowski w Wińsku w dużej mierze został zdewastowany, a nagrobki zostały rozbite, powalone i porzucane w różnych częściach nekropolii i poza nią.

Przy klasyfikowaniu stanu zachowania nagrobków posługiwano się skalą - bardzo dobry, dobry, zadowolający, niezadowolający.

Katalog nagrobków

Nr 1.

Obudowa dziecięcego grobu bez zachowanej płyty inskrypcyjnej, która pierwotnie ustawiona była ku stronie wschodniej. Uszkodzenia ramy obudowy. Przed rozpoczęciem prac porządkowych obudowa była zasłonięta przez zarośla i liście. Stan zachowania - zadowalający.

Nr 2.

Blok u nasady - 28 cm (wys.) x 40 cm (szer.) x 23 cm (grubość)

Obudowa dziecięcego grobu z przytwierdzonym blokiem, na którym pierwotnie ustawiona była płyta inskrypcyjna, skierowana ku stronie wschodniej. Przed rozpoczęciem prac porządkowych obudowa była przykryta zaroślami i liśćmi. Stan zachowania - zadowalający.

Nr 3. Jonas Arrnsztejn

Piaskowiec, 141 cm (wys). x 65 cm (szer.) x 10 cm (grubość)

1. היער רוהעט
2. דער רעדליכע
3. יאנאס אררנשטיין
4. שטארב דען 22ten אייר 5696
5. אין איינעם אלטער פאן 38 יאהרען
6. ברודער פפליכט וואר זיינע פריידע
7. זיא ערפיללען זיינע לוסט
8. יא ער וואר נאך מעהר
9. אלס ברודער איין מוטערליב
10. פיללט זיינע ברוסט
11. מאגס זאמאנכע טהרענע צייגען
12. דיא נאך יעטצט זיין גראב בענעטצט
13. דען ווא איזט אינע ליבע
14. דיא זאלכעס הערץ ערזעטצט
15. זיא אויך יענזייטס וויא הינידען
16. דער יענעם דער דיינען
17. תנצבה

1. Tu spoczywa
2. uczciwy (rzetelny)
3. Jonas Arrnsztejn.
4. Zmarł 22 [dnia miesiąca] ijar 5696 [roku],
5. w wieku 38 lat.
6. Braterska powinność była jego radością,
7. ona wypełniała jego pragnienia.
8. Był kimś więcej
9. niż bratem – miłość macierzyńska
10. przepelniała jego pierś.
11. Niechże świadczą o tym wielkie łzy,
12. które jeszcze rosą jego grób,
13. że tam gdzie jest taka miłość,
14. taka, która serce zamieni/zastąpi (?),
15. tak w zaświatach, jak i na tym świecie,
16. tak jemu (temu/tamtemu), jak i tobie (?).
17. Oby dusza jego została związana w węzełku życia!

UWAGI:

wiersz 1-16: inskrypcja w języku jidysz

wiersz 4: 22 ijar 5596 = 9 V 1836

wiersz 17: por. I Ks. Samuela 25:29

Wiersze 14 i 16 nie są jasne, mimo że odczyt nie budzi wątpliwości! (konsultacja dr Monika Polit)

Monolityczna stela zwieńczona nadwieszonym łukiem oraz poniżej jego gzymsem. W zwieńczeniu znajduje się reliefowy motyw przerwanej gałązki z kwiatami i liśćmi. Wyobrażenie można interpretować jako przerwane życie w kwiecie wieku. Rytym napis w języku jidysz jest równomiernie rozłożony na frontальной stronie macewy, z widocznymi gdzieś w

literach pozostałościami białej (?) malatury. Macewa wkopana w ziemię, obecnie przechylona do tyłu. Skierowana licem ku stronie wschodniej. Stan zachowania - dobry.

Jonas Arnsztein był pierwszą pochowaną osobą na cmentarzu żydowskim w Wińsku, który według źródeł pisanych zmarł w 1834 r., a według inskrypcji w 1836 r. Był jednym z trzech założycieli cmentarza, a także fundatorem kamiennego ogrodzenia.

Nr 4. Rywka, córka Mendila Lewji

Piaskowiec, 95 cm (wys.) x 48 cm (szer.) x 10/12 cm (grubość)

- .1 היער רוהען
- .2 אין פריעדען דיע איבעררעסטע
- .3 איינעס גוטען קינדעס
- .4 רבקה
- .5 טאכטער דעם מענדיל לעוויא
- .6 געבארען דען 14(?) טען אב 5609
- .7 געשטארבען דען 29 מרחשון 5617
- .8 פריעדע איהרער אשע
- .9 תנצבה

1. Tu spoczywają
2. w pokoju szczątki
3. dobrego dziecka,
4. Rywki,
5. córki Mendila Lewji,
6. urodzonej 14(?) [dnia miesiąca] aw 5609 [roku],

7. zmarłej 29 [dnia miesiąca] marcheszwan 5617 [roku].
8. Pokój jej prochom!
9. Oby dusza jej została związana w węzélku życia!

UWAGI:

wiersz 1-8: inskrypcja w języku jidysz

wiersz 6: 14 aw 5609 = 2 VIII 1849

wiersz 7: 29 marcheszwan 5617 = 27 XI 1856

wiersz 9: por. I Ks. Samuela 25:29

Monolityczna stela zwieńczona trójkątnie z profilowanym wałkiem u nasady. W zwieńczeniu umieszczony jest reliefowy motyw zwiędłego kwiatu, symbolizującego nagłą, przedwczesną śmierć. Sam kwiat podkreśla niewinność i łagodność pochowanej dziewczynki. Ryta inskrypcja w języku jidysz została równomiernie rozłożona na lekko wypukłym polu z wycięciami w górnych narożnikach. Imię zmarłej podkreślono przez umieszczenie we wklęsłej tabliczce. Stela była pierwotnie wkopana w ziemię, jej strona

frontalna skierowana była ku wschodowi. Macewa została znaleziona podczas prac porządkowych pod cienką warstwą nagromadzonej ziemi, liści i zarośli. Ze względu na degradację steli spowodowaną opadami atmosferycznymi, a także trudnością ustawienia w pierwotnym miejscu, obecnie macewę oparto o inny nagrobek. Powierzchnia macewy jest porowata i lekko splekana. Stan zachowania - zadowalający.

Nr 5. Ceril, córka Dowa (Cäcilie Schlesinger)

Piaskowiec, 145 cm (wys.) x 65 cm (szer.) x 11/14 cm (grubość)

- .1 פ'ט'
- .2 האשה מרת צעריל בת מורינר ר' דוב
- .3 ת'נ'צ'ב'ה'
- .4 Ruhestaette
- .5 unserer lieben Mutter und
- .6 Großmutter der Frau
- .7 Cäcilie Schlesinger
- .8 geb. Bernhard
- .9 geb. am 10. Juni 1809.
- .10 gest. am 25. Juli 1884.
- .11 Beweint und betrauert
- .12 von ihren ... bliebenen.
- .13 Friede ihrer Asche!

1. Tu pochowana
2. kobieta, pani Ceril, córka *morenu* reb Dowa.
3. Oby dusza jej została związana w węzélku życia!
4. Miejsce spoczynku
5. naszej kochanej matki i
6. babki, pani
7. Cäcilie Schlesinger
8. z domu Bernhard,
9. urodzonej 10 czerwca 1809,
10. zmarłej 25 lipca 1884.
11. Została opłakana
12. przez tych, których pozostawiła.
13. Pokój jej prochom!

UWAGI:

wiersz 3: por. I Ks. Samuela 25:29

Monolityczna stela z wyodrębnionym cokołem i listwą plastyczną. Zwieńczona naczółkiem i pierwotnie dwoma akroterionami po bokach (ubytek lewego), ozdobionymi motywami palmetowymi. Widoczne zachowane pozostałości złotej malatury. Ryta inskrypcja - hebrajsko-niemiecka - została równomiernie rozmieszczona w części frontalnej macewy. Stela skierowana ku wschodowi, ustawiona na murowanej płycie. Liczne odpryski i zwietrzałe lico macewy u dołu. Stan zachowania - zadowalający.

Nr 6. Pola, córka Getca Behrenda (Pauline Hamel)

(A) Piaskowiec, 63 cm (wys.) x 63 cm (szer.) x 10/12 cm (grubość)

(B) Piaskowiec, 43 cm (wys.) x 64 cm (szer.) x 9/12 cm (grubość)

(C) Granitowa tumba, 158 cm (dł. - wrasta w drzewo) x 51 cm (szer.) x 18 cm (grubość - do poziomu gruntu)

1. פה טמנו גוית האשה
2. הצנועה ונפש יקרה
3. מרת פאלה
4. בת הה געטץ בעהרענד
5. אשת ה' אהרן האמעל
6. ש'וב' אשר עבוד פה עיר
7. וינציג בעבודת הקדש
8. נפטרה ביום ד וד חשון

1. Tu pochowane zwłoki kobiety
2. cnotliwej i drogiej duszy,
3. pani Poli,
4. córki pobożnego Getca Behrenda,
5. żony pana Aharona Hamela,
6. szocheta (rzezaka rytualnego) i sprawdzającego mięso, który pracował tu w mieście
7. i wykonywał święte rzemiosło.
8. Zmarła w środę 6 [dnia miesiąca] cheszwan

Domniemane miejsce grobowe Pauliny Hamel. Stela prawdopodobnie oparta była o granitową tumbę, która według Dokumentacji Konserwatorskiej R. Hołowni do niej należy¹⁷. Macewa jest rozbita, skompletowana niecałkowicie. Fragment A został znaleziony podczas prac porządkowych pod cienką warstwą nagromadzonej ziemi, liści i zarośli, w niewielkim oddaleniu od tumbi. Fragment ten jest górną częścią macewy z wyodrębnionym naczółkiem zamkniętym trójkątnie, ponad listwą plastyczną oddzielającą naczółek od korpusu steli, ujętym w ćwierćkoła, zdobione czernionym, rytym kołem (ubytek prawego). Naczółek zdobi ośmioramienna rozetka pokryta pozostałościami złotej malatury na płatkach, a w rytach - czarnej. Pole inskrypcyjne flankują dwa pilastry z dekoracyjną górą, noszącymi pozostałości czarnej malatury. Zachowany fragment inskrypcji wyryty jest w języku hebrajskim, z wyraźnie zachowaną malaturą czarną i złotą. Stan zachowania - dobry. Fragment B, składający się z trzech części, oprócz wandalizmu w postaci rozbicia macewy, nosi także ślady niebieskiego sprayu. Po obu stronach fragmentu widoczne elementy dekoracyjne. W tej części, kunszt wykonania rytów ornamentów zdradza niski poziom wykonawstwa. Na fragmencie wyryty jest, bardzo niewyraźnie zachowany, napis:

Hier ruht Frau .1
Pauline Hamel, ge. Behre... .2

1. Tu spoczywa Pani
2. Pauline Hamel, z domu Behre...

Stan zachowania - niezadowolający.

Na granitowej tumbie (C) według Dokumentacji Konserwatorskiej R. Hołowni prawdopodobnie opierała się macewa Pauline Hamel¹⁸. Tumba w formie pseudo-sarkofagu o pochylonym wieku i wybrzuszonych bokach, jest mocno pogrążona w ziemi, a jedna z jej krawędzi została zarośnięta przez stojące u wezglowia drzewo. Stan zachowania - dobry. (Ryc.19)

¹⁷ Hołownia 1983.

¹⁸ Hołownia 1983.

Nr 7. Rywka, żona Dawida

Piaskowiec, 137 cm (wys.) x 68 cm (szer.) x 9/13 cm (grubość)

1. פט
2. האשה היקרה הצנועה
3. מרת רבקה אשת
4. הח"ר דוד במ"ו משה שערביל ז"ל
5. נפטרה יום ד' כו שבט ונקברה יום ה' כז בו,
6. שנת תרסה לפ"ק
7. עד ...
8. רוח הלך ול...
9. בין תבין ...
10. קרב קיצו ...
11. השמימה אל ... אל האלהים
12. אשת ... נפש ... חייה
13. רבה ב.. בכל בכי
14. דרכה בארחת ...
15. ו...
16. דברה ...
17. זכרנה ...
18. לעדי עד ... על לוח לב..
19. ואתה תנוח ותעמד לגרלך לקץ הימין
20. תנצבה
21. L. Seogall (?) Breslau

1. Tu pochowana
2. kobieta droga, cnotliwa
3. pani Rywka, żona
4. pobożnego reb Dawida, syna *morenu* Moszego Szerbila błogosławionej pamięci.
5. Zmarła w środę, 26 [dnia miesiąca] szwat i została pogrzebana w czwartek, 27 [dnia] tego [miesiąca],
6. 5665 roku.
7. ...
8. Duch przeszedł ...
9. Rozważ rozsądnie ...
10. Jego koniec jest bliski ...
11. Do niebios do ... do Boga
12. Żona ... dusza ... jej życie
13. Powiększyła ... w całym płaczu
14. Kroczyła ścieżką ...
15. i ...
16. Mówiła ...
17. Pamiętaj ją ...
18. Na zawsze ... na tablicy [jej?] serca
19. I odpoczniesz i zostaniesz w swoim losie do skończenia dni.
20. Oby dusza jej została związana w węzełku życia!
21. L. Seogall (?) Breslau

UWAGI:

wiersz 5: 26 szwat 5665 = 1 II 1905

wiersz 5-6: 27 szwat 5665 = 2 II 1905

wiersz 8-18: pierwsze litery wierszy są powiększone i tworzą imię ר דוד זל רבקה אשת ר (Rywka, żona rb Dawida błogosławionej pamięci)

wiersz 9: por. Ks. Przysłów 23:1

wiersz 19: por. Ks. Daniela 12:13

wiersz 20: por. I Ks. Samuela 25:29

Prostokątna stela zamknięta trójkątnie, z profilowanym gzymsem ujętym pierwotnie akroterionami. Jeden z nich - lewy - został odnaleziony podczas prac porządkowych. Stela ma nieznacznie wyodrębniony cokół, na którym widnieje niewyraźnie zachowana sygnatura twórcy. Lico macewy zajmuje równomiernie 20 linijek inskrypcji w języku hebrajskim. Niestety napisy częściowo są nieczytelne z powodu intensywnego obtarcia, a także splukania głównie dolnej części lica macewy. Strona frontalna skierowana jest na wschód. Stan zachowania - niezadowolający. (Ryc. 19)

Nr 8. Jehuda, syn Jakowa Thorna Halewiego (Juda Thorn)

Piaskowiec, 137 cm (wys.) x 63 cm (szer.) x 11/16 cm (grubość)

1. פנ
2. איש ירא אלקום
3. החר
4. יהודה
5. בן החר
6. יעקב טהארן הלוי
7. נפטר אור ליום א יב תמוז
8. ונקבר ביום ג יג ב[תמוז] תרכו לפ"ק
9. יושר מפעלותיו הו אלה עדתיו
10. דרך צדיקים הלך כל ימי שנותיו
11. טהור היה עמלו אכל יגיע כפים
12. ראה ... אביך בשמים
13. Hier ruht unser [Gatte] u. Vater
14. Juda Thorn
15. gest. im 42 Lebensjahre
16. d. 12 Tammus 5626
17. Friede seiner Asche
18. תנצבה

1. Tu pochowany
2. mężczyzna bogobojny,
3. pobożny reb
4. Jehuda,
5. syn pobożnego reb
6. Jakowa Thorna Halewiego.
7. Zmarł w wieczór niedzielny, 12 [dnia miesiąca] tamuz
8. i został pogrzebany we wtorek 13 [dnia miesiąca tamuz] 5626 [roku].
9. Prawość jego czynów świadczyła o nim,
10. kroczył drogą sprawiedliwych przez wszystkie dni swojego życia,

11. jego działania były czyste, zajmował się żywnością,
12. nadzorował ... twojego Ojca, który jest w niebie.
13. Tu spoczywa nasz małżonek i ojciec
14. Juda Thorn,
15. zmarły w 42 roku życia,
16. 12 [dnia miesiąca] tamuz 5626 [roku].
17. Pokój jego prochom!
18. Oby dusza jego została związana w węzełku życia!

UWAGI:

wiersz 7: 12 tamuz 5626 = 25 VI 1866 (jest to poniedziałek, różnica wynika z innego początku dnia w kalendarzu żydowskim i chrześcijańskim)

wiersz 8: 13 tamuz 5626 = 26 VI 1866

wiersz 9-12: powiększone litery tworzą imię i nazwisko zmarłego: יהודה טהארן (Jehuda Thorn)

wiersz 18: por. I Ks. Samuela 25:29

Prostokątna stela z wyodrębnionym cokołem i naczółkiem oddzielonym podwójnym belkowaniem, zamkniętym łukiem półkolistym, z ćwierćkołami dodanymi po obu stronach (brak prawego). Pod naczółkiem umieszczony jest w płycinie półokręgu, reliefowy, symboliczny motyw dzbana w misie, który przedstawiany jest wyłącznie na grobach potomków Lewiego. W czasach Starego Testamentu umywali oni ręce kapłanom w Świątyni. Lico macewy pokrywa dwujęzyczna inskrypcja hebrajsko-

niemiecka, która jest słabo widoczna, przede wszystkim w napisie niemieckim. Macewa skierowana w stronę wschodnią. Liczne odpryski, obtłuczenia. Lico macewy częściowo splukane. Stan zachowania - niezadowolający. (Ryc. 19)

Nr 9. Modechaj Leib Zachs, syn Moszego (M. L. Sachs)

Piaskowiec, 157 cm (wys.) x 61 cm (szer.) x 61/12cm (grubość z przyporą/bez)

1. מר לנו, דוה לבנו, כי נפלה עטרת ראשינו
2. ינחמנו המושיע ורב דוי יהוגיע האל' שועתנו
3. פ'ט'
4. הישיש היקר הלך תמים ויעשה צדקה בכל עת
5. היה פרנס... הכי נכבר
6. ... כהרר
7. מרדכי ליב זאכס
8. בהה ר' משה ז"ל
9. נולד חי ניסן שנת ...
10. ונפטר ב...

- .11 לאבל ...
- .12 כל מכירי ...
- .13 מש"ק אור ליום כב אלול שנת כתר ש"ט ל'
- Hier ruht in Gott .14
- der Kaufmann .15
- M. L. Sachs .16
- geb. d. W. April 1798, .17
- gest. d. N. Septbr. 1860 .18

1. Gorzko nam, przykro nam, gdyż spadła korona z naszej głowy,
2. Pociesz nas zbawca i nasze wołanie o pomoc w wielkim smutku dotrze do Boga.
3. Tu spoczywa
4. drogi starzec, postępował uczciwie i okazywał miłosierdzie przez cały czas,
5. był parnasem ... gdyż był szanowany.
6. ... Szanowny reb
7. Modehaj Leib Zachs,
8. syn reb Moszego błogosławionej pamięci.
9. Urodził się 18 [dnia miesiąca] nisan roku ...
10. i zmarł ...
11. ku rozpaczy ...
12. wszystkich znajomych ...
13. w wieczór po szabacie, 22 [dnia miesiąca] elul roku „korona dobrego imienia” (5620).
14. Tu spoczywa w Bogu
15. kupiec,
16. M. L. Sachs,
17. urodzony 4(?) kwietnia 1798,
18. zmarły 9(?) września 1860.

UWAGI:

wiersz 1: Powiększone litery tworzą imię מרדכי.

wiersz 2: Powiększone litery tworzą imię יהודה.

wiersz 9: 18 nisan [5558] = 4 IV 1798

wiersz 13: 22 elul 5620 = 9 IX 1860

Prostokątna stela z wyodrębnionym cokołem i bogato profilowanym gzymsem - naczółkiem, zamkniętym trójkątnie, pierwotnie ujętym w akroteriony (brak obu). Podparta od tyłu ceglana, tynkowaną przyporą. Naczółek zdobi wieniec ze wstęgami, noszący pozostałości złotej malatury. Pole inskrypcyjne ujęte jest w arkadowej płycinie, które pokrywa dwujęzyczne, hebrajsko-niemieckie epitafium. Dwa pierwsze wiersze biegają pod łukiem zamkniętej płycinie. W górnych narożnikach lica znajdują się reliefowane zdobienia. Macewa frontem skierowana

jest ku stronie wschodniej i osadzona jest przy kamiennej obudowie. Liczne ubytki, splukanie i odpryski lica, miejscowo zwietrzałe i złuszczone. Stan zachowania - niezadowolający. (Ryc. 19)

Modechaj Leib Zachs był pierwszym zwierzchnikiem gminy żydowskiej w Wińsku, wybranym w 1832 r., pełniącym tę funkcję do śmierci. Był też jednym z założycieli cmentarza żydowskiego w Wińsku.

Nr 10. Friedricke Sachs

(A) Piaskowiec, 66 cm (wys.) x 66 cm (szer.) x 13 cm (grubość)

1. זאת המצבה אות(?) קבורה א[ה]ב[ה] וחמד
2. ירודה(?) בנשים חכמה ורב משכל הוי עלה את האשה
3. [פ]רידל אשת הגביר ...
4. ... ליב זאכס זל

1. Oto macewa – znak pogrzebania miłości i wdzięku.
2. Zmniejszyła się wśród kobiet mądrość i inteligencja – Biada! została zabrana kobieta
3. Fridl, żona wielmożnego ...
4. ... Lejba Zachsa błogostawionej pamięci.

(B) Piaskowiec, 110 cm (wys.) x 63 cm (szer.) x 13/18 cm (grubość)

1. ... שמה ...
2. ... [ש]מנים ואחת שמ...
3. ... שדי שכון אותה מק...
4. Hier ruht in Gott
5. [F]rau Friedricke Sachs
6. geb. London
7. geb. d. 8. Januar 1790.
8. gest. d. 3. August 1871.
9. Sanft ruhe ihre Asche
10. ת'ניצ'ב'יה'

1. ... jej imię ...
2. ... osiemdziesiąt jeden ...
3. ... Bóg daje jej schronienie ...
4. Tu spoczywa w Bogu
5. pani Friedricke Sachs
6. z domu London,
7. urodzona 8 stycznia 1790,
8. zmarła 3 sierpnia 1871.
9. Niech jej prochy spoczywają w pokoju!
10. Oby dusza jej została związana w węzélku życia!

UWAGI:

wiersz 10: por. I Ks. Samuela 25:29

Prostokątna stela zwieńczona trójlistnym łukiem, podparta od tyłu ceglana, tynkowaną przyporą. Macewa rozszerza się u dołu. Pierwszy wiersz inskrypcji biegnie pod łukiem.

Dwujęzyczna inskrypcja - hebrajsko-niemiecka - nie zajmuje całej powierzchni macewy. Stela jest niekompletna, rozbita na dwie główne części, mniej więcej na 2/3 wysokości macewy. Część A została znaleziona poza terenem cmentarza, część B podniesiona i oparta o przyporę, ponownie ustawioną podczas prac porządkowych. Pierwotnie macewa była skierowana ku wschodowi. Płyta znajduje się w kamiennej obudowie. Stan zachowania - niezadowolający. (Ryc. 19)

Nr 11. Dina, córka Gada Jakowa Szmigelskiego (Diena Thorn)

Piaskowiec, 133 cm (dł.) x 47 cm (szer.) x 11 cm (grubość)

1. פני
2. האשה ישרה מרת דינה בת
3. גד יעקב שמיגעלסקיא זל
4. אשת כ"ח יודא טהארן נ'י נפטרה
5. ביום ב' ח'י סיון ונקברה ביום ג
6. י"ט בו תרל"ט לפק
7. דרכת באורח מישור מנעורך
8. יגון ו מכאוב היו מרת גורלך
9. ... שמחת בעלך
10. הוי! נה מות ...
11. תנצ[בה]
12. ...
13. Diena Thorn
14. geb. kiSchmiegels
15. stge. im ... Lebensja[hre]
16. 18Siwan

1. Tu pochowana
2. kobieta prawa, pani Dina, córka
3. Gada Jakowa Szmigelskiego błogosławionej pamięci,
4. żona szanownego pobożnego Judy Thorn – oby jego światło świeciło! Zmarła
5. w poniedziałek 18 [dnia miesiąca] siwan i została pochowana we wtorek
6. 19 [dnia] tego [miesiąca] 5619 [roku].
7. Kroczyłaś równą (uczciwą) drogą od swojej młodości,
8. smutek i ból były częścią twego losu.
9. ... radość twojego męża
10. Biada! Oto śmierć ...
11. Oby jej dusza została związana w węzełku życia
12. ...
13. Diena Thorn
14. z domu Schmiegeleski.
15. zmarła w ... roku życia,
16. 18 [dnia miesiąca] siwan

UWAGI:

wiersz 5: 18 siwan 5619 = 20 VI 1859

wiersz 6: 19 siwan 5619 = 21 VI 1859

wiersz 11: I Ks. Samuela 25:29

Prostokątna stela zwieńczona łagodnym łukiem wklęsło-wypukłym z rytym motywem winnej latorośli. Lico macewy wypełnia dwujęzyczna inskrypcja hebrajsko-niemiecka, częściowo zatarta i słabo widoczna. Umiejscowienie macewy na podstawie Dokumentacji Konserwatorskiej R. Hołowni¹⁹. Stela porozbijana, jej fragmenty znajdowane były w różnych miejscach na terenie cmentarza i poza nim, także w komorach grobowca (nr 40, 41). Płyta znajduje się w kamiennej obudowie. Stan macewy - niezadowolający.

Nr 12. Nucha, córka Cwi Szmigelskiego (Julie Kanter)

Piaskowiec, 202 cm (wys.) x 62/75 cm (szer.) x 11/65 cm (grubość tabl./przypora)

1. נזר ואשת חיל היתה לבעלה
2. זהרה(?) לברכת על(?) בלב כל-מכירה
3. פ"ט
4. אשה צנועה יקרה ישרת לבב ויראת א'
5. מ' נוחה בת
6. החבר ר' צב[י] שמיגעלסקיא
7. אשת הח"ר אברהם קאנטער
8. נפטרה בשם טוב כבת ס"ב שנים
9. ביום ד' י"ד אייר ונקברה ביום ה' ט"ו בו
10. תריח לפ"ק
11. תנ"צ'בה'

¹⁹ Hołownia 1983.

Hier ruht Frau .12
 Julie Kanter .13
 geb. Schmiegeliski .14
 gest. den15
 im 62 Leben... .16
 Sanft17
 Du erndtest ??? Deine Schritte (?)... .18
 Mit der Du stets geübet Deine Pflicht .19
 Es blüht ein schöneres Leben Dir aufs .20
 Neue
 Das erhellet wird durch ewiger Freude .21
 Licht
 Wir aber werden Deiner stets gedenken .22
 Bis einstens wir zu Dir die Schirritte lenken .23

1. Diademem i dzielną niewiastą była dla swojego męża i swoich dzieci,
2. Ze względu na błogosławieństwo niebios(?) błyszczła(?) w sercach wszystkich swoich znajomych.
3. Tu pochowana
4. kobieta cnotliwa, droga, prawego serca i bogobojna,
5. pani Nucha, córka
6. *chawera* reb Cwi Szmigelskiego,
7. żona pobożnego reb Awrahama Kantera.
8. Zmarła w dobrej sławie, w wieku 62 lat,
9. w środę 14 [dnia miesiąca] ijar i została pogrzebana w czwartek, 15 [dnia] tego [miesiąca]
10. 5615 [roku].
11. Oby dusza jej została związana w węzełku życia!
12. Tu spoczywa pani
13. Julie Kanter
14. z domu Schmiegeliski.
15. Zmarła ...
16. w 62 [roku] życia ...
17. Błogo ...
18. Zbierałaś ... Twoje kroki (?)...
19. Które zawsze ćwiczyłaś (było) Twoim obowiązkiem
20. Na nowo kwitnie Ci piękniejsze życie
21. Które zostanie rozświetlone światłem wiecznej radości
22. My za to będziemy zawsze Ciebie wspominać
23. Aż kiedyś do Ciebie skierujemy kroki

UWAGI:

wiersz 9: 14 ijar 5615 = 2 V 1855

wiersz 10: 15 ijar 5615 = 3 V 1855

wiersz 11: por. I Ks. Samuela 25:29

Prostokątna stela z wyodrębnionym cokołem i zamkniętym trójkątnie naczółkiem, oddzielonym bogato profilowanym. Podparta od tyłu ceglana, tynkowaną przyporą. We flankowanej profilowaniem płycinie widnieje na czernionym tle inskrypcja w języku hebrajskim

i niemieckim. Dalsza część inskrypcji (w j. niemieckim) mieści się w następnej płycinie, która jest zagłębiona ok. 20 cm poniżej poziomu gruntu. Macewa ustawiona jest ku wschodowi. Płyta znajduje się w kamiennej obudowie. Przypora posiada wiele rys i spękań, a także ubytki cegieł. Lico macewy u dołu jest bardzo zwietrzałe i splukane, przez co inskrypcja jest trudna do odczytania. Stan zachowania - zadowolający.

Nr 13.

Macewa - piaskowiec, 75cm (wys.) x 65 cm (szer.) x 12/15 cm (grubość)

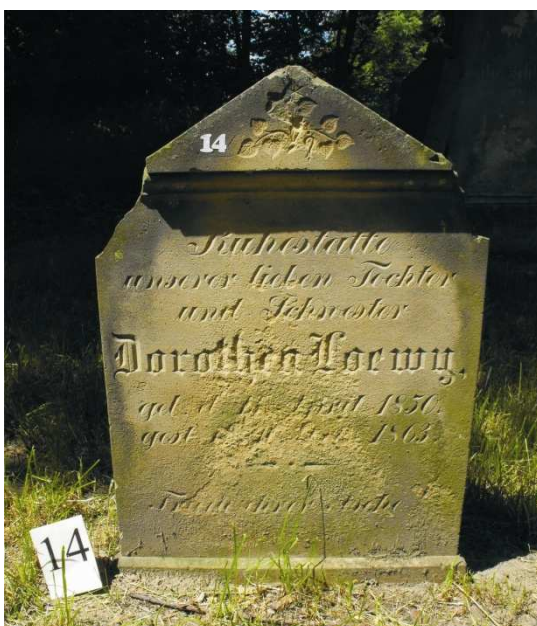
Postument - piaskowiec, 30 cm (wys.), 70 cm (szer.), 20 cm (grubość)

Fragment dolnej partii nagrobka z zachowanym nazwiskiem twórcy - *Seogall* (?) *Breslau* (Seogall Wrocław). Nagrobek nieznacznie rozszerza się u dołu; umieszczony na elemencie mocującym. Brak górnej części macewy. Prawdopodobne miejsce grobowe nagrobka. Fragmenty znajdują się w kamiennej obudowie.

Nr 14. Dorothea Loewy

Piaskowiec, 64 cm (wys.) x 48 cm (szer.) x 8 cm (grubość)

Ruhestätte	.1
unserer lieben Tochter	.2
und Schwester	.3
Dorothea Loewy,	.4
geb. d. 15 April 1850.	.5
gest. d. 16 Decmb. ? 1863	.6
Friede chrer Asche!	.7

1. Miejsce wiecznego spoczynku
2. naszej kochanej Córki
3. i Siostry
4. Dorothea Loewy,
5. urodzonej d. 15 Kwietnia 1850.
6. zmarłej d. 16 Grudzień ? 1863
7. Pokój jej prochom!

Prostokątna stela z wyodrębnionym nieznacznie cokołem i naczółkiem oddzielonym podwójnym belkowaniem, zamkniętym trójkątnie, z ćwierćkołami pierwotnie dodanymi po obu stronach. Akroteriony zdobione są rytym motywem palmetowym (brak prawego, lewy znaleziony podczas prac porządkowych). Naczółek zdobi rytym motyw roślinny. Na licu macewy umieszczona jest ryta inskrypcja w języku niemieckim. Macewa skierowana frontem ku stronie wschodniej.

Stela z ubytkami w górnej części, powierzchnia lica częściowo splukana i obtłuczona. Stan zachowania - zadowalający.

Nr 15. Kili Gitl, córka Lazara Szachny (Lina Hamel)

Piaskowiec, 135 cm (wys.), 50 cm (szer.), 12,5/14 cm (grubość)

1. פ"ט
2. גוית האשה הצנועה מרת
3. כילא גיטל
4. בת הח"ר לאזר שחנא אשת
5. הח"ר ארון האמעל חזן שוחט
6. ובודק פה להקהל הקוד' ווינציג
7. נפטרה ביום ד ג מנחם אב
8. שנת תרמ"ה' לפ"ק
9. אהה פעמים נחה בתי!
10. על אלה אני בוכיה! על מצבת קברך
11. תהמי על נפשי! מאוד קצרו
12. ימי עלומך! בשנה ארבעים
13. עלית למדים בית אביך!
14. ביגון העטית ראש אישך!
15. תנצבה
16. Hier ruht Frau
17. Lina Hamel
18. geb. Schachno
19. geb. d. 2. Decmb. 1845
20. gest. d. 15. Juli 1885

1. Tu pochowane jest
2. ciało cnotliwej niewiasty, pani
3. Kili Gitl,
4. córki pobożnego reb Lazara Szachny, żony
5. pobożnego reb Arona Hamela, chazana, szocheta (rzezaka rytualnego)
6. i sprawdzającego mięso, tu, na potrzeby świętej gminy Wińsko.
7. Zmarła w środę 3 [dnia miesiąca] „pocieszyciela” aw
8. 5645 roku.

9. Biada, oto odeszła moja córka!
10. Z tego powodu płaczę! Moje oczy, moje oczy
11. leją łzy! Z powodu twojego kamienia nagrobnego
12. lamentuję w mojej duszy! Bardzo były krótkie
13. dni twojej młodości! Mając 40 lat
14. wstąpiłaś na wysokości domu Twojego Ojca!
15. Smutkiem okryła się głowa twojego męża!
16. Oby dusza jej została związana w węzélku życia!
17. Tu spoczywa pani
18. Lina Hamel
19. z domu Schachno,
20. urodzona 2 grudnia 1845,
21. zmarła 15 lipca 1885.

UWAGI:

wiersz 7-8: 3 aw 5645 = 15 VII 1885

wiersz 10-11: Lamentacje Jeremiasza 1:16

wiersz 16: por. I Ks. Samuela 25:29

Prostokątna stela z wyodrębnionym cokółem, zwieńczona nadwieszonym łukiem ze zdobionymi akroterionami. Pod nim hebrajskie litery Pe, Tet oraz drugi wiersz inskrypcji wyryty na czernionym tle. Hebrajska inskrypcja znajduje się na wypukłym polu z wycięciami łuków w narożach. Na wyodrębnionym cokole została wyryta inskrypcja w języku niemieckim. Stela skierowana ku stronie wschodniej. Ustawiona na murowanej płycie. Liczne obtłuczenia, odpryski. Lico płyty częściowo splukane, porowate. Stan zachowania - dobry.

Nr 16. Boaz Hoffmann, syn Akiwy ha-Kohena (Bernhard Hoffmann)

(A) Piaskowiec, 161 cm (wys.) x 58 cm (szer.) x 15 cm (grubość)

(B) Piaskowiec, 81 cm (wys.) x 64/69 cm (szer.) x 20/25 cm (grubość)

1. פ"נ .1
2. איש ישר הלך ת... .2
3. ה"ה המנוח הח"ר .3
4. בעז האפפמאנן .4
5. Hier ruht .5
6. unser .6
7. in[n]iggeliebter Gatte .7
8. u. Vater der Kaufman[n] .8
9. Bernhard .9
10. Hoffmann .10
11. geb. d. 2 Mai 1826 .11
12. gest. d. 10. Jan .12
13. 1889. .13
14. בן המנוח הח"ר עקיבה הכהן זל .14
15. נפטר ביום ה' ח' שבט .15
16. שנת תר"מ"ט' ל'פ"ק' .16
17. ת"נ"צ"ב"ה' .17
18. Friede seiner Asche! .18

1. Tu pochowany
2. człowiek prawy, postępujący [uczciwie],
3. ten oto zmarły, pobożny reb
4. Boaz Hoffmann.
5. Tu spoczywa
6. nasz
7. serdecznie ukochany małżonek
8. i ojciec, kupiec
9. Bernhard
10. Hoffmann,
11. urodzony 2 maja 1826,
12. zmarły 10 stycznia
13. 1889.
14. Syn zmarłego, pobożnego reb Akiwy ha-Kohena błogosławionej pamięci,
15. Zmarł w czwartek 8 [dnia miesiąca] szwat
16. 5649 roku.
17. Oby dusza jego została związana w węzélku życia!
18. Pokój jego prochom!

UWAGI:

wiersz 15-16: 8 szwat 5649 = 10 I 1889

wiersz 17: por. I Ks. Samuela 25:29

Prostokątna stela zwieńczona trójkątnie, z reliefowym motywem rąk kohena uniesionych w geście błogosławieństwa w półkolistej płycinie. Przedstawienie to jest odniesieniem do czasów Starego Testamentu, gdy kapłani błogosławili lud izraelski unosząc dłonie do góry. Tło płyciny pokryte było niebieską malaturą. Pozostałości złotej barwy są także widoczne na mankietach odzieży. Żydzi aszkenazyjscy nie mogli przedstawiać postaci ludzkich,

dlatego ukazywane są jedynie części ciała. By jednak nikogo nie urazić i nie pokazać zbyt dużo, w tego typu motywach rzeźbiono także mankiety. Relief ten przedstawiono zachowując wszelkie szczegóły, które uwidaczniają się w misternie wykonanych paznokciach, czy ozdobnym mankiecie, co jeszcze bardziej podkreśla wysoki kunszt rzeźbiarski twórcy. Na wysokości motywu, w obu narożach umieszczone są stylizowane elementy roślinne. Na środku lica steli, w płycinowym tondzie otoczonym rytym ornamentem wici bluszczu, wyryta została inskrypcja w języku niemieckim. Powyżej i poniżej tonda znajdują się wersy w języku hebrajskim. W wielu miejscach, czy to w rytej inskrypcji, czy w detalach roślinnych, widoczne są pozostałości czarnej i złotej malatury. Pierwotnie macewa ustawiona była na kamiennym postumencie. Uległa dewastacji, została strącona i rozbita. Fragmenty macewy znajdowane były w różnych miejscach na terenie cmentarza. Skompletowana prawie w całości, leży w kamiennej obudowie grobu. Stan macewy - niezadowolający.

Nr 17.

Kamienna obudowa mogiły z wyraźnymi w narożach metalowymi śladami po ogrodzeniu. Stan zachowania - dobry.

Nr 18. Mosze, syn Dawida Szerbel

Macewa - piaskowiec, 68 cm (wys.) x 68 cm (szer.) x 19 cm (grubość)

Postument- piaskowiec, 28 cm (wys.) x 60 cm (szer.) x 24 cm (grubość)

1. עדה המצבה העד דגל הזה על השבב
2. תחתיו כי הוא היה איש ישר דרש טוב
3. ועשה צדק בכל עת
4. היה גבאי
5. להקהל הקדש פה עיר ווינציג
6. משה בן הר' דוד שרבעל
7. נולד בחדש אדר ת'ק'פ"ז ל'
8. נפטר באבל לילה ליום ה' י' אדר
9. נקבר ביום ה' י'א בו ת'ר'מ"ב ל'
10. ת'נ"צ'ב'ה'

1. Świadcstwo tej macewy jest świadcstwem tego sztandaru wobec tego, kto przebywał
2. pod nim, gdyż był człowiekiem prawym, dobrym kaznodzieją
3. i świadczył dobroczynność przez cały czas,
4. był gabajem
5. świętej gminy, tu w mieście Wińsko.
6. Mosze, syn reb Dawida, Szerbel.
7. Urodził się w miesiącu adar 5587 [roku],
8. zmarł opłakiwany w nocy na czwartek, 10 [dzień miesiąca] adar,
9. został pogrzebany w czwartek 11 [dnia] tego [miesiąca] 5642 [roku].
10. Oby dusza jego została związana w węzełku życia!

UWAGI:

wiersz 7: miesiąc adar 5587 = marzec 1827

wiersz 8: 10 adar 5642 = 1 III 1882

wiersz 9: 11 adar 5642 = 2 III 1882

wiersz 10: por. I Ks. Samuela 25:29

Blokowa macewa ustawiona na postumencie w obrębie kamiennej obudowy mogiły. Hebrajska inskrypcja obwiedziona jest rytą ramką, w której trzy pierwsze wiersze biegną po łuku. Lico macewy częściowo splukane. Stela skierowana w kierunku wschodnim. Ustawiona ponownie podczas prac porządkowych. Stan zachowania - dobry.

Nr 19. Scherbel

Macewa, 65 cm (wys.) x 35 cm (szer.) x 2 cm (grubość)

Postument, 9 cm (wys.) x 38 cm (szer.) x 27 cm (grubość)

... [fr]ieden	.1
[unse]rer treuer	.2
u. Vater	.3
[Kau]fmann	.4
Scherbel	.5
Februar 1827	.6
Februar 1882	.7
...t von den Seinen.	.8
...trauen, Seine Redlichkeit	.9
...[v]ohlthun öffnen dem	.10
...die Himmels Pforten.	.11

1. ... pokoju
2. nasz wierny
3. i ojciec
4. kupiec
5. Scherbel
6. [urodził się] luty 1827
7. [zmarł] luty 1882
8. ... od swoich
9. ...wierzyć, jego rzetelność
10. dobroczynienie niech otworzą mu
11. ...bramy nieba

Półowa rozbitej steli znalezionej w pobliżu kamiennej obudowy mogiły podczas prac porządkowych. Inskrypcja w języku niemieckim. Płyta ustawiona na podstawie.
Stan zachowania - dobry.

Nr 20. Icchak, syn Jehudy Halewiego Thorna

Macewa - piaskowiec, 170 cm (wys.) x 65 cm (szer.) x 12/14 cm (grubość)

Postument - piaskowiec, 50 cm (dł.) x 90 cm (szer.) x 20 cm (grubość)

Sterczyzna - piaskowiec, 27 cm (wys.) x 27 cm (szer.) x 10 cm (grubość), 8 cm (szer. nóżki, na której stoi misa), 4 cm (grubość nóżki)

1. פנ
2. איש מכבד אשר הלך כל ימיו בדרך
3. אמת וצדק הח"ר יצחק בן הח'
4. ר' יהודה הלוי טהארן נפטר
5. עש"ק ט תמוז תרמז לפ"ק
6. Hier ruht
7. unser unvergesslicher Gatte u. Vater
8. Isidor Thorn
9. geb. d. 17 Siwan 5592. 14. Juni 1832.
10. gest. d. 9. Tamuz 5647. 1. Juli 1887.
11. Ehrlich und redlich war Dein Wirken
12. und Schaffen
13. ..., als Dich Gott in seinen ...
14. erschlichen
15. ...
16. Ruhe sanft in Friede ... und Deine
17. frome Seele
18. ... in der Nähe niederblicken auf die
19. Deinen
20. die Dir auch über das Grab hinaus
21. Liebe und Treue
22. ... werden
23. Löwe in Liegnitz

1. Tu pochowany
2. mężczyzna szanowany, który przez wszystkie swoje dni kroczył drogą
3. prawdy i sprawiedliwości, pobożny reb Icchak, syn pobożnego
4. reb Jehudy Halewiego Thorna. Zmarł
5. w wigilię świętego szabat, 9 [dnia miesiąca] tamuz 5647 [roku].
6. Tu spoczywa

7. nasz niezapomniany małżonek i ojciec
8. Isidor Thorn,
9. urodzony 17 [dnia miesiąca] siwan 5592 [roku] – 14 czerwca 1832,
10. zmarły 9 [dnia miesiąca] tamuz 5647 [roku] – 1 lipca 1887.
- 11 Prawdziwe i szczerze (uczciwe) były Twoje czyny i działania
12. ... gdy Bóg Ciebie do swoichpodstępnie...
13. ...
14. Spoczywaj w pokoju ... a Twoja pobożna dusza...
15. ... w pobliżu spogląda w dół na Twoich bliskich
16. Którzy Tobie także poza ten grób miłość i wierność
17. ... będą
18. Löwe w Legnicy

UWAGI:

wiersz 5: 9 tamuz 5647 = 1 VII 1887

wiersz 18: por. I Ks. Samuela 25:29

Prostokątna stela, pierwotnie ustawiona na postumencie, z wyodrębnionym cokolem i zwieńczeniem w kształcie łuku z nadwieszonym gzymsem, flankowanego akroterionami. Na górze macewy znajduje się otwór, w który włożony jest osobny element - sterczyna - bogato zdobiona reliefowym, symbolicznym motywem dzbana w misie, przedstawiany wyłącznie na grobach Lewitów. Tło sterczyny wypełnia niebieska malatura, widoczne jest także złocenie naczyń. Relief ten zachowuje wszelkie

szczegóły, co jeszcze bardziej podkreśla wysoki kunszt rzeźbiarski twórcy. W naczółku znajdował się element dekoracyjny, który był przymocowany do lica macewy. W płycinie lica, a także cokółu znajdują się ryte inskrypcje w języku hebrajskim i niemieckim. Niektóre ze słów, a także rozetki i ramka płyciny, noszą wyraźne ślady złotej malatury. Macewa licem ustawiona była w kierunku wschodnim. Została znaleziona podczas prac porządkowych pod cienką warstwą ziemi, liści i zarośli. Uległa silnej dewastacji w postaci potłuczenia, a także przez skutki wichury w 2009 r. Ułożona podczas prac porządkowych w kamiennej obudowie mogiły, ulega destrukcji spowodowanej opadami atmosferycznymi. Lico macewy jest częściowo splukane, inskrypcja na cokole jest praktycznie niemożliwa do odczytania. Liczne obtłuczenia i rysy. Sterczyna została znaleziona w jednej z

komór grobowca (nr 40). Stan zachowania - niezadowolający.

Nr 21. Szmuel, syn Awrahama Kantera (Samuel Kanter)

Piaskowiec, 180 cm (wys.) x 66 cm (szer.) x 14/20 cm (grubość)

- .1 פנ
- .2 איש שמר אמונים ויקר רוח הלך תמים ופעל צדק בימיו
- .3 כהחר
- .4 שמואל
- .5 בן כ"ה אברהם קאנטער
- .6 נולד ביום א כד סיון תקכד
- .7 ונפטר בש"ט לאבל אשתו ובניו וכל מכיריו
- .8 אור ליום ה י"ד כסלו
- .9 ונקבר למחרתו ביום עש"ק ט"ו בו
- .10 ת'ר'ל' ל'פ'ק'
- .11 Ruhestätte
- .12 unseres inigstgeliebten
- .13 Gatten und Vaters
- .14 des Kaufmanns
- .15 Samuel Kanter
- .16 ...
- .17 ...
- .18 ...
- .19 Sanft ruhe seine Asche
- .20 תנצבה

1. Tu pochowany
2. człowiek godny zaufania i droga dusza, postępujący nienagannie i świadczący miłosierdzie przez [wszystkie] swoje dni,
3. szanowny pobożny reb
4. Szmuel,
5. syn szanownego pana Awrahama Kantera.
6. Urodził się w niedzielę 24 [dnia miesiąca] siwan [5]584
7. i zmarł w dobrej sławie, ku rozpaczy swojej żony, swoich dzieci i wszystkich swoich znajomych,
8. w wigilię czwartku, 14 kislew
9. i został pogrzebany wkrótce, w przeddzień świętego szabatu 15 [dnia] tego [miesiąca]
10. 5630 [roku].
11. Miejsce spoczynku
12. naszego najserdeczniej ukochanego
13. małżonka i ojca,
14. kupca,
15. Samuela Kantera
16. ...
17. ...
18. ...
19. Niech jego prochy spoczywają w pokoju!
20. Oby dusza jego została związana w węzełku życia!

UWAGI:

wiersz 6: 24 siwan 5584 = 20 VI 1824

wiersz 8: 14 kislew 5630 = 18 XI 1869

wiersz 9-10: 15 kislew 5630 = 19 XI 1869

wiersz 20: por. I Ks. Samuela 25:29

Prostokątna stela z wyodrębnionym cokołem oraz naczółkiem zamkniętym trójkątnie, ujętym w akroteriony zdobione rytymi motywami palmetowymi. Naczólek oddzielony jest od lica bogato profilowanym gzymsem, w jego polu przedstawiony jest motyw złamanego drzewa. Motyw ten symbolizuje nagłą śmierć, przedwcześnie przerwane życie. W reliefie posiada wyraźnie widoczne pozostałości czarnej i złotej malatury. Poniżej listwy plastycznej oddzielającej

naczólek od lica macewy, w górnych narożach, umieszczone są stylizowane elementy roślinne. W arkadowej płycinie wyryto dwujęzyczną inskrypcję hebrajsko-niemiecką. Macewa ustawiona jest w ceglanej, tynkowanej obudowie mogiły. Lico steli skierowane jest ku wschodowi. Liczne odpryski i obtarcia, lico macewy zwietrzałe, porowate i osypujące się. Tekst inskrypcji częściowo niemożliwy do odczytania. Stan zachowania - niezadowalający.

Samuel Kanter był członkiem komitetu na rzecz budowy bożnicy w Wińsku, powołanym w maju 1862 r.

Nr 22. Meir Weil

Piaskowiec, 134 cm (wys.) x 38 cm (szer.) x 13 cm (grubość)

1. היער רוהט
2. הבחור
3. מאיר
4. בן מורינו ר' אברהם
5. ווייל
6. נפטר ... תמוז
7. ונקבר יום תרכז(?) ל'
8. תנצבה
9. M. Weil

1. Tu spoczywa
2. młodzieniec
3. Meir
4. syn *morenu* reb Awrahama
5. Weila.

6. Zmarł ... [miesiąca] tamuz
7. i został pogrzebany w niedzielę 5627(?) [roku].
8. Oby dusza jego została związana w węzélku życia!
9. M. Weil

UWAGI:

wiersz 6-7: tamuz 5627 = VII 1867

wiersz 8: por. I Ks. Samuela 25:29

Prostokątna, blokowa stela zwieńczona trójkątnie z reliefowym motywem złamanego drzewa w półkolistej płycinie. Motyw złamanego drzewa symbolizuje nagłą śmierć, przedwczesne przerwane życie. Relief ten przedstawiono zachowując wszelkie szczegóły, co podkreśla wysoki kunszt rzeźbiarski twórcy. Ryta inskrypcja w języku hebrajskim, miejscami słabo widoczna. Macewa skierowana w stronę wschodnią, ustawiona w kamiennej obudowie. Lico płyty częściowo splukane. Macewa została rozbita na pół w czasie wichury w 2009 r. Ponownie ustawiona podczas prac porządkowych w 2013 r. Stan zachowania - dobry.

Nr 23. Szina (Szejna?), córka Boaza Hoffmanna ha-Kohena (Eugenie Hoffmann)

(A) Piaskowiec, 57 cm (wys.) x 120 cm (szer.) x 13 cm (grubość)

(B) Piaskowiec, 110 cm (wys.) x 67/71 cm (szer.) x 22/29 cm (grubość)

1. פ'ט'
2. הבתולה הנעימה
3. שינה
4. Hier ruht
5. unsere
6. inniggeliebte
7. unvergessliche Tochter
8. und Schwester
9. Eugenie Hoffman[n]
10. geb. d. 2. Decemb. 1867
11. gest. d. 4. Mai
12. 1887
13. בת הח"ר בועז האפפמאנן הכהן
14. נפטרה ביום ד יוד דחדש אייר
15. שנת תר'מ"ז לפ"ק
16. תנצבה

17. Was auf Erden uns von dir geblieben
18. Theure Tochter, bedecket dieser Stein,
19. unsre Seelen die dich ewig lieben
20. kön[n]en durch das Grab getren[n]t nicht sein

1. Tu pochowana
2. miła dziewczyna
3. Szina (Szejna?)
4. Tu spoczywa
5. nasza
6. serdecznie ukochana,
7. niezapomniana córka
8. i siostra,
9. Eugenie Hoffmann,
10. urodzona 2 grudnia 1867,
11. zmarła 4 maja
12. 1887.
13. Córka pobożnego reb Boaza Hoffmanna ha-Kohena.
14. Zmarła w środę 10 [dnia] miesiąca ijar
15. roku 5647.
16. Oby dusza jej została związana w węzłku życia!

17. To, co pozostało nam na ziemi po tobie,
18. droga córko, przykrywa ten kamień.
19. Naszych dusz, które kochają cię na wieki
20. grób nie może rozdzielić.

UWAGI:

wiersz 14-15: 10 ijar 5647 = 4 V 1887

wiersz 16: por. I Ks. Samuela 25:29

Prostokątna macewa z trójkątnym zwieńczeniem, pierwotnie ustawiona na postumencie, na którym widnieje ryta część inskrypcji w języku niemieckim. W górnej części steli, w płycinowym kole, umieszczono reliefowy motyw gałązki róży, ujęty u podstawy w ryte litery hebrajskiego skrótu Pe, Tet. Na wysokości motywu, w górnych narożach, położono stylizowane elementy roślinne. W płycinowym tondzie, otoczonym rytym ornamentem wici bluszczu, wyryta została

inskrpcja w języku niemieckim. Powyżej i poniżej niej umieszczono ryte wiersze w języku hebrajskim. Zarówno w zdobieniach, jak i rytach literach, bardzo widoczna jest ciemna malatura. Macewa została podniesiona i oparta o mur podczas prac porządkowych, a postument, na którym stała, postawiono w ramach kamiennej obudowy mogiły. Pierwotnie macewa ustawiona była w kierunku wschodnim. Stan zachowania - dobry.

Nr 24. Aharon, syn Jakowa Hamel (Aron Hamel)

(A) Piaskowiec, 126 cm (wys.) x 60 cm (szer.) x 13 cm (grubość)

(B) Piaskowiec, 58 cm (wys.) x 67 cm (szer.) x 21 cm (grubość)

- .1 פ'נ'י
- .2 איש צדיק וישר
- .3 ה"ה ר אהרן בהח"ר
- .4 יעקב האמעל ז"ל
- .5 Hier ruht
- .6 mein lieber Gatte
- .7 unser guter Vater
- .8 und Grossvater
- .9 der Kantor
- .10 Aron Hamel,
- .11 geb. d. 12. Januar
- .12 1825
- .13 gest d. 9. Mai
- .14 1914.
- .15 חזן שוחט ובודק פה
- .16 קהלתנו
- .17 נפטר בשם טוב ביום
- .18 ש"ק י"ג אייר
- .19 ונקבר ביום ג' ט"ז בו
- .20 שנת תר'ע"ד ל'פ'ק'
- .21 ת'נ'צ'ב'ה'

- (B)
- .19 Der Blick nach Jenseits
 - .20 Tröstet hier die Seinen
 - .21 Die Gattin und Kinder
 - .22 Die hier noch weinen,
 - .23 Zu früh starbst du
 - .24 Gerecht ist unser Schmerz
 - .25 Nur wiederseh`n
 - .26 Beruhigt unser Herz

1. Tu pochowany
2. mąż sprawiedliwy i prawy,
3. ten oto reb Aharon, syn pobożnego reb
4. Jakowa Hamel błogosławionej pamięci.
5. Tu spoczywa
6. mój kochany małżonek,
7. nasz dobry ojciec
8. i dziadek,
9. kantor
10. Aron Hamel,
11. urodzony 12 stycznia 1825,
12. zmarły 9 maja
13. 1914.
14. Chazan (kantor), szochet (rzezak rytualny) i sprawdzający mięso tu, w naszej gminie.
15. Zmarł w dobrej sławie w dzień świętego szabat, 13 [dnia miesiąca] ijar
16. i został pogrzebany we wtorek 16 [dnia] tego [miesiąca]
17. roku 5674.
18. Oby dusza jego została związana w węzełku życia!

(B)

19. Spojrzenie w tamten świat
20. Pociesza jego bliskich
21. Małżonkę i dzieci
22. Którzy tutaj jeszcze płaczą,
23. Za wcześniej umarłeś
24. Słuszny jest nasz ból
25. Tylko ponowne spotkanie
26. Uspokaja nasze serce.

UWAGI:

wiersz 15: 13 ijar 5674 = 9 V 1914

wiersz 16-17: 16 ijar 5674 = 12 V 1914

wiersz 18: por. I Ks. Samuela 25:29

Stela pierwotnie ustawiona na postumencie w obrębie kamiennej obudowy mogiły. Prostokątna macewa o trójkątnym zwieńczeniu, z rytą i złożoną Gwiazdą Dawida pomiędzy hebrajskimi literami skrótu Pe, Nun w szczycie. W płycinowym tondzie, na czernionym tle, wyryta została inskrypcja w języku niemieckim. Powyżej i poniżej niej umieszczono ryte wiersze w języku hebrajskim. Zarówno w zdobieniach, jak i rytych literach dobrze widoczna jest ciemna i złota malatura. Macewa rozbita na dwie części. Została wyjęta z jednej z komór grobowca (nr 41) podczas prac porządkowych. Nie ustawiono jej na pierwotnym miejscu. Stan zachowania - dobry. (Ryc. 18)

Aron Hamel był kantorem synagogi w latach 1875-1912 i rzezakiem rytualnym.

Nr 25. Menachem zwany Mendl, syn Jehudy Halewiego (Mendel Lewy)

Macewa - piaskowiec, 156 cm (wys.) x 62 cm (szer.) x 18 cm (grubość)

Postument - piaskowiec, 55 cm (wys.) x 72/77 cm (szer.) x 21/26 cm (grubość)

1. פּוֹנִי
2. הישיש היקר והנכבד כהרר
3. מחם המכונה מענדל
4. בן כהרר יהודה הלוי ז"ל
5. Hier ruht
6. unserer
7. inniggeliebter Gatte
8. Vater Schwieger
9. u. Grossvater d. Kaufm.
10. Mendel Lewy
11. geb. d. 6 Mai 1815,
12. gest. d. 11. Septmb.
13. 1888.
14. נולד ביום י"ח אייר לג בעומר
15. ת'ק'ע"ד לפ"ק ונאסף אל אבתיו
16. בזקנה ושיבה טובה לחמש ושבעים
17. שנה ימי חייו ביום ה [תשרי]
18. [ש]נה ת'ר'מ"ט' ...
19. Friede seiner Asche
20. J. Nestadt
21. Rawitsch

1. Tu pochowany
2. starzec drogi i szanowany, szanowny reb
3. Menachem zwany Mendl,
4. syn szanownego reb Jehudy Halewiego błogosławionej pamięci.
5. Tu spoczywa
6. nasz
7. serdecznie ukochany małżonek,
8. ojciec, teść
9. i dziadek, kupiec,
10. Mendel Lewy,
11. urodzony 6 maja 1815,
12. zmarły 11 września
13. 1888.
14. Urodził się dnia 18 [miesiąca] ijar, 33 dnia omeru
15. 5574 [roku]. A został dołączony do swoich przodków (zmarł)
16. w starości i siwiźnie w 75
17. rok życia, 5 dnia [miesiąca tiszri]
18. roku [5]649 ...
19. Pokój jego prochom!
20. J. Neustadt
21. Rawicz

UWAGI:

wiersz 14-15: 18 ijar (33 dzień omeru) 5574 = 8 V 1814. Data niezgodna z datą kalendarza gregoriańskiego, podaną w inskrypcji niemieckiej!!!

wiersz 17-18: 5 tiszri 5649 = 11 IX 1888

Prostokątna macewa z trójkątnym zwieńczeniem, pierwotnie ustawiona na postumencie, na którym widnieje ostatni wiersz rytej inskrypcji w języku niemieckim. W górnej części steli w płycinowym kole umieszczono reliefowy motyw dzbana z misą, ujętym w ryte litery hebrajskiego skrótu Pe, Nun. Symboliczny motyw dzbana w misie, przedstawiany jest wyłącznie na grobach Lewitów. W czasach Starego Testamentu umywali oni ręce kapłanom w Świątyni. Relief ten przedstawiono

zachowując wszelkie szczegóły, co jeszcze bardziej podkreśla to wysoki kunszt rzeźbiarski twórcy. W płycinowym tondzie wyryta została inskrypcja w języku niemieckim. Powyżej i poniżej niej umieszczono ryte wiersze w języku hebrajskim. Cztery strony tonda zdobią stylizowane elementy roślinne. Początkowo stela nie była widoczna, gdyż znajdowała się pod cienką warstwą nagromadzonej ziemi, liści i zarośli. Ze względu na degradację macewy, spowodowaną opadami atmosferycznymi, a także trudnością ustawienia na postumencie, podczas prac porządkowych stelę podniesiono i oparto o postument. Powierzchnia macewy porowata i lekko splukana. Macewa ustawiona licem w kierunku wschodnim. Stan zachowania - dobry.

Nr 26. Rosia, córka Jehudy Halewiego (Rosalta Lewy)

Postument - piaskowiec, 156 cm (wys.) x 62 cm (szer.) x 18 cm (grubość)

Macewa - piaskowiec, 47 cm (wys.) x 72/77 cm (szer.) x 20/26 cm (grubość)

1. פ'ט'
2. אשה יקרה מרת
3. ראשיה
4. בת הר"ר יהודה הלוי זל
5. Hier ruht
6. unser
7. inniggeliebte Mutter
8. Schwieger u. Grossmutter
9. Frau
10. Rosalta Lewy
11. geb. Pogerlelski
12. geb. d. 13 Decmb. 1817,
13. gest. d. 25. April
14. 1893.
15. אשת החר מנחם מענדיל לעווי
16. נולדה בשבת חנוכה תקע"ח
17. נאספה אל עמה ביום ג ט אייר
18. ונקברה ביום ה יא בו
19. שנה תרנ"ג לפק
20. [תנ]צב[ה]
21. Friede ihrer Asche
22. Neustadt
23. Rawitsch

1. Tu pochowana
2. kobieta droga, pani
3. Rosia
4. córka reb Jehudy Halewiego błogosławionej pamięci
5. Tu spoczywa
6. nasza
7. serdecznie ukochana matka,
8. teściowa i babka,
9. pani
10. Rosalta Lewy
11. z domu Pogorlelski,
12. urodzona 13 grudnia 1817,
13. zmarła 25 kwietnia
14. 1893.
15. Żona pobożnego reb Menachema Mendila Lewiego.
16. Urodziła się w Szabat Chanuki [5]578,
17. została zabrana do Boga we wtorek, 9 ijar
18. i została pogrzebana w czwartek, 11 [dnia] tego [miesiąca]
19. roku 5653.
20. Oby dusza jej została związana w węzełku życia!
21. Pokój jej prochom!
22. Neustadt
23. Rawicz

UWAGI:

wiersz 16: 27 kislew 5578 = 6 XII 1817

wiersz 17: 9 ijar 5653 = 25 IV 1893

wiersz 18-19: 11 ijar 5653 = 27 IV 1893

wiersz 20: por. I Ks. Samuela 25:29

Prostokątna macewa z trójkątnym zwieńczeniem, pierwotnie ustawiona na postumencie, na którym widnieje ostatni wiersz rytej inskrypcji w języku niemieckim. W górnej części steli w płycinowym kole umieszczono reliefowy motyw sześcioramiennej gwiazdy w wieńcu, ujętym w ryte litery hebrajskiego skrótu Pe, Tet. Relief ten uwidacznia wysoki kunszt rzeźbiarski twórcy. W płycinowym tondzie wyryta została inskrypcja w języku niemieckim. Powyżej i poniżej niej umieszczono ryte wiersze

w języku hebrajskim. Z czterech stron tonda widoczne są stylizowane elementy roślinne. Początkowo stela nie była widoczna, gdyż znajdowała się pod cienką warstwą ziemi, liści i zarośli. Ze względu na degradację macewy spowodowaną opadami atmosferycznymi, a także trudnością ustawienia na postumencie, podczas prac porządkowych stelę podniesiono ustawiono i oparto o postument. Powierzchnia macewy porowata i lekko spłukana. Macewa ustawiona licem w kierunku wschodnim. Stan zachowania - dobry.

Nr 27.

Postument - 45 cm (wys.) x 60 cm (szer.) x 23 cm (grubość)

Lastrykowy postument dostawiony do kamiennej, podwójnej obudowy mogiły.

Nr 28. Tina Jasklewitz

Macewa - lastryko, 100 cm (wys.) x 54/60 cm (szer.) x 18 cm (grubość)

Postument - 45 cm (wys.) x 60 cm (szer.) x 23 cm (grubość)

Hier ruht unsere .1
geliebte Schwester .2
Tina .3
Jasklewitz .4
geb. 2. Sept. 1881 .5
gest. 4. Okt. 1936. .6
תִּינִצְבִּיהַ .7

1. Tu spoczywa nasza
2. ukochana Siostra
3. Tina
4. Jasklewitz
5. urodzona 2. września 1881
6. zmarła 4. października 1936.
7. Oby dusza jej została związana w węzółku życia!

UWAGI:

wiersz 7: por. I Ks. Samuela 25:29

Lastrykowa stela o zwieńczeniu namiotowym z wmontowaną płytą inskrypcyjną z czarnego polerowanego granitu. Szczyt płyty zdobi połączona, ryta Gwiazda Dawida. Lico steli zawiera rytą, połączoną inskrypcję w języku niemieckim. Macewa powalona i przemieszczona. Postawiona i oparta o postument podczas prac porządkowych. Na postumencie widnieje tabliczka z nazwą warsztatu kamieniarskiego - *Moritz Ucko Steinmetzstr. u. Bildhauer Breslau - Cosel 17*. Stan zachowania - bardzo dobry.

Nr 29. Meir Wiener (Meyer)

Piaskowiec, 174 cm (wys.) x 58 cm (szer.) x 18/27 cm (grubość)

1. פנ
 2. בה"ח ... הח"ר
 3. וויענע[ר] [מ]איר
 4. נולד כז מרחשון [תקפ]ז ל'
 5. ונפטר ז אדר תרנב ל'
 6. Hier ruht.
 7. mein iniggelebter Gatte .
 8. unser unvergessl. Vater, .
 9. Schwieger u. Grossvater .
 10. der Kaufmann .
 11. Meyer Wiener, .
 12. geb. d. 27 Novemb. 1826 .
 13. gest. d. 6 März 1892. .
 14. Tief bertauert ven seinen .

1. Tu pochowany
2. syn pobożnego ..., pobożny reb
3. Wiener Meir,
4. urodzony 27 [dnia miesiąca] marcheszwan 5587,
5. a zmarły 7 [dnia miesiąca] adar 5652.
6. Tu spoczywa
7. mój serdecznie ukochany małżonek,
8. nasz niezapomniany ojciec,
9. teść i dziadek,
10. kupiec,
11. Meyer Wiener,
12. urodzony 27 listopada 1826,
13. zmarły 6 marca 1892.
14. Opłakany rzewnie przez swoich

UWAGI:

wiersz 4: 27 marcheszwan 5587 = 27 XI 1826

wiersz 5: 7 adar 5652 = 25 II 1892. Data niezgodna z datą kalendarza gregoriańskiego, podaną w inskrypcji niemieckiej!!!

Prostokątna stela z trójkątnym zwieńczeniem. U szczytu relief sześcioramiennej Gwiazdy Dawida. Wypukłe pole inskrypcyjne z dwujęzycznym hebrajsko-niemieckim epitafium. Stela nie była widoczna, gdyż znajdowała się pod cienką warstwą ziemi, liści i zarośli. Ze względu na degradację macewy spowodowaną opadami atmosferycznymi, podczas prac porządkowych stelę podniesiono i ustawiono na postumencie w obrębie kamiennej obudowy w kierunku wschodnim. Macewa

uszkodzona, fragment A znaleziony poza terenem cmentarza. Lico steli porowate, częściowo splekane. Stan zachowania - dobry.

Nr 30. Seril, córka Szmuela (Dorothea Wiener)

Piaskowiec, 181 cm (wys.) x 55 cm (szer.) x 16/29 cm (grubość)

1. פ"ט
2. אשה יקרה וישרה מ'
3. שריל בת הח"ר שמואל
4. וואלף זאכס אשת הח"ר
5. אלי מאיר וויענע[ר]
6. נולדה ביום הכפרים ת'ק'פ"א
7. ונפטרה כ"ב טבת ת'ר'ע"א ל'
8. ת'נ'צ'ב'ה'
9. Hier ruht
10. unser inig geliebte
11. unvergesst Mutter
12. Schwieger Großmutter
13. Urgroßmutter u. Tante
14. Dorothea Wiener
15. geborene Sachs
16. geb. d. 5. Oktober 1821
17. gest. d. 22. Januar 1911

Tief betrauert v. den [Seinen] .18

1. Tu pochowana
2. kobieta droga i prawa, pani
3. Seril córka pobożnego reb Szmuela
4. Wolfa Zachsa, żona pobożnego reb
5. Eljahu Meira Wiene[ra].
6. Urodziła się w Jom Kipur [5]581 [roku],
7. a zmarła 22 tewet 5671 [roku].
8. Oby dusza jej została związana w węzełku życia!
9. Tu spoczywa
10. nasza ukochana
11. niezapomniana matka
12. teściowa, babcia
13. prababka i ciotka
14. Dorothea Wiener

- 15. z domu Sachs
- 16. ur. 5. października 1821,
- 17. zm. 22. stycznia 1911.

- 18. Głęboko opłakiwana przez [bliskich]

UWAGI:

- wiersz 6: 10 tiszri 5581 = 18 IX 1820
- wiersz 7: 22 tewet 5671 = 22 I 1911
- wiersz 8: por. I Ks. Samuela 25:29

Prostokątna stela z trójkątnym zwieńczeniem. U szczytu relief sześcioramiennej Gwiazdy Dawida. Wypukłe pole inskrypcyjne z dwujęzycznym hebrajsko-niemieckim epitafium. Stela rozbiła się na pół podczas wichury w 2009 r. Ze względu na degradację macewy spowodowaną opadami atmosferycznymi, stelę podniesiono i ustawiono na postumencie w obrębie kamiennej obudowy, podczas prac porządkowych. Macewa ustawiona w kierunku wschodnim. Lico steli porowate, częściowo splukane. Stan zachowania -

dobry. (Ryc. 17)

Nr 31. Mindl, córka Icchaka Wienera (Minna Thorn)

Piaskowiec - macewa, 192 cm (wys.) x 66/79 cm (szer.) x 16 cm (grubość)

Piaskowiec - podstawa, 32 cm (wys.) x 94 cm (szer.) x 32 cm (grubość)

- .1 פנ
- .2 נפש יקרה
- .3 האשה חשובה
- .4 מנדל
- .5 בת הח יצחק וויענער
- .6 אשת הח יצחק חלוי טהארן
- .7 נפטרה ביום ש'ק'
- .8 חמשה עשר בשבט
- .9 ונקברה ביום ג שמונה עשר בשבט
- .10 ת'ר'ס'ט' לפ"ק
- .11 Hier ruht
- .12 unsre teure unvergessliche Mutter
- .13 Schwieger u. Grossmutter,
- .14 Minna Thorn geb. Wiener
- .15 geb. d. 6. Elul 5591 – 23. August 1831,
- .16 gest. d. 15. Schwad 5669 – 6. Februar 1909
- .17 ...

...	18
...	19
...	20
תוצבה	21

1. Tu spoczywa
2. droga dusza,
3. kobieta poważana
4. Mindl,
5. córka pobożnego Icchaka Wienera,
6. żona pobożnego Icchaka Halewiego Thorny.
7. Zmarła w dzień świętego szabat
8. 15 [dnia miesiąca] szwat
9. i została pogrzebana we wtorek 18 [dnia miesiąca] szwat
10. 5669 [roku].
11. Tu spoczywa
12. nasza droga, niezapomniana matka,
13. teściowa i babka,
14. Minna Thorn z domu Wiener,
15. urodzona 6 [dnia miesiąca] elul 5591 [roku] – 23 sierpnia 1831,
16. zmarła 15 [dnia miesiąca] szwat 5669 [roku] – 6 lutego 1909.
17. ...
18. ...
19. ...
20. ...
21. Oby dusza jej została związana w węzełku życia!

UWAGI:

wiersz 6: pomyłka pisarza/kmieniarza: zamiast הלויי powinno być הלוי

wiersz 8: 15 szwat 5669 = 6 II 1909

wiersz 9-10: 18 szwat 5669 = 9 II 1909

wiersz 15: pomyłka pisarza/kamieniarza: w roku 5591 6 elul wypadł 15 sierpnia

wiersz 21: por. I Ks. Samuela 25:29

Prostokątna stela, ustawiona na postumencie, z wyodrębnionym cokółem i zwieńczeniem w kształcie łuku z nadwieszonym gzymsem, ujętego akroterionami. W naczółku znajdował się element dekoracyjny, który był przymocowany do lica macewy. W płycinie lica, a także cokółu znajdują się ryte inskrypcje w języku hebrajskim i niemieckim. Macewa licem ustawiona była w kierunku wschodnim. Została znaleziona podczas prac porządkowych pod cienką warstwą ziemi, liści i zarośli. Z powodu niszczenia płyty przez opady atmosferyczne, macewa ta została postawiona na postumencie. Lico steli częściowo spłukane, inskrypcja na cokole jest praktycznie niemożliwa do odczytania. Liczne obtłuczenia i rysy. Stan zachowania - dobry. (Ryc. 15)

Nr 32 . Chaja, córka Jeszaji Bezzera(?) (Caroline Hoffmann)

Piaskowiec, 204 cm (wys. wraz z postumentem) x 53/66 cm (szer.) x 15/21 cm (grubość)

1. פה תנפש תנוה מררו(?) עבבו(?)
2. אשה חשובה
3. חיה בת ישע בזור(?)
4. אשת חר בעז הכהן קפ־פ־מן
5. Hier ruht
6. unsre in[n]iggeliebte
7. Mutter u. Grossmutter
8. Frau
9. Caroline Hoffmann
10. geb. Besser(?)
11. geb. d. 30 Janr. 1831
12. gest. d. 2 Febr.
13. 1902
14. נפטרה ביום א' כה שבט
15. ונקברה למחר ביום פ' תר"ס"ב' לפ"ק
16. תני'צ'ב'ה'
17. Friede ihrer Asche!

1. Tu będzie odpoczywać – jego(?) gorycz [i] jego(?) ból –
2. kobieta poważana
3. Chaja, córka Jeszaji Bezzera(?),
4. żona pobożnego reb Boaza Ha-kohena Hoffmanna.
5. Tu spoczywa
6. nasza serdeczne ukochana
7. matka i babka,
8. pani
9. Caroline Hoffmann
10. z domu Besser(?),
11. urodzona 30 stycznia 1831,
12. zmarła 2 lutego
13. 1902.
14. Zmarła w niedzielę 25 szwat
15. i została pogrzebana następnego dnia – w poniedziałek(?) 5662 [roku].
16. Oby dusza jej została związana w węzłku życia!
17. Pokój jej prochom!

UWAGI:

wiersz 14: 25 szwat 5662 = 2 II 1902

wiersz 15: zapewne błąd pisarza/kamieniarza: zamiast ב' ביום poinno być ב' ביום; 26 szwat 5662 = 3 II 1902

wiersz 16: por. I Ks. Samuela 25:29

Prostokątna macewa z trójkątnym zwieńczeniem, ustawiona na postumencie, na którym zupełnie zatarta została inskrypcja w języku niemieckim. W górnej części steli w płycinowym półkolu umieszczono reliefowy motyw przypominający pióro. Jednakże w sepulkralnej sztuce żydowskiej wyobrażenie pióra umieszczano na grobach soferów - mężczyzn zajmujących się przepisywaniem zwojów Tory, sporządzaniem mezuz, tefilin oraz dokumentów. Możliwe, że

jest to zatem gałązka palmowa. Na wysokości motywu w górnych narożach, znajdują się stylizowane elementy roślinne. W płycinowym tondzie, otoczonym rytym ornamentem wici bluszczu, wyryta została inskrypcja w języku niemieckim. Powyżej i poniżej niej umieszczono ryte wiersze w języku hebrajskim. Zarówno w zdobieniach, jak i rytym napisach bardzo widoczna jest ciemna i złota malatura. Tło tonda jest czernione. Początkowo na postumencie były

zachowane ślady malowania lica macewy na kolor niebieski. Stela nie była widoczna, gdyż znajdowała się pod cienką warstwą ziemi, liści i zarośli. Ze względu na degradację macewy spowodowaną opadami atmosferycznymi, stelę podniesiono i ustawiono na postumencie w obrębie kamiennej obudowy, podczas prac porządkowych. Macewa ustawiona w kierunku wschodnim. Stan zachowania - dobry.

Nr 33. i nr 34.

Granit, 173 cm (dł.) x 65 cm (szer.) x 33/51 cm (grubość)

Dwie analogicznie wolnostojące tumby w formie pseudo-sarkofagu o pochylonym wieku i wybrzuszonych bokach. Ustawione w granitowej obudowie mogiły. „Sarkofag” nr 34 umieszczony jest na kamiennej płycie podczas prac porządkowych w 2013 r. (wcześniej leżał bokiem między jedną tumbą a płytą fundamentową). Według Dokumentacji Konserwatorskiej R. Hołowni tumby te prawdopodobnie należą do rodziny Schlesingerów²⁰.

Stan zachowania - dobry. (Ryc. 21, 22)

²⁰ Hołownia 1983.

Nr 35. Mosze, syn Dowa Szlezingera (Max Schlesinger)

Pomnik - piaskowiec, 283 cm (wys.)

Podstawa pomnika - 81 cm (wys.) x 81 cm (szer.)

Tablica - marmur, 87cm (wys.) x 30 cm (szer.) x 11 cm (grubość)

- Hier ruht .1
- unser .2
- inniggeliebter .3
- unvergesslicher .4
- Sohn, Bruder .5
- Schwager u. Onkel .6
- Max Schlesi[nger] .7
- geb. d. 10. Sept[emb. 1870] .8
- gest. d. 18 D[ecemb. 1893] .9
- [Friede seiner] .10
- [Asche!] ²¹ .11
- פ"נ .12
- הבחור .13
- משה .14
- בן החבר ר' דוב .15
- שלעזינגער .16
- ביום ט' טבת תר"נד' .17
- תניצ'בה' .18

1. Tu spoczywa
2. nasz
3. serdecznie ukochany,
4. niezapomniany
5. syn, brat
6. szwagier i wujek
7. Max Schlesi[nger]
8. urodzony 10. września 1870
9. zmarły 18 grudnia 1893
10. pokój jego
11. prochom !
12. Tu pochowany
13. młodzieniec
14. Mosze,
15. syn *chawera* reb Dowa
16. Szlezingera.
17. Dnia 9 [miesiąca] tewet [5]654 [roku].
18. Oby dusza jego została związana w węzłku życia!

UWAGI:

wiersz 11: 9 tewet 5654 = 18 XII 1893

wiersz 12: por. I Ks. Samuela 25:29

²¹ Całość inskrypcji zaczerpnięto z Dokumentacji Konserwatorskiej R. Hołowni z 1983 r.

Monumentalny pomnik przedstawiciela jednego z najbardziej wpływowej żydowskiej rodziny w Wińsku. Bardzo naturalistyczny, oddający wszystkie detale (kora, żołędzie, liście), misternie wyrzeźbiony pomnik stylizowany na pień zrąbanego dębu, oplecionego u podstawy gałązkami bluszczu. Ujęto także zrąbane boczne konary, w miejsce których zawieszono wieniec pełny kwiatów i liści, a także wyrzeźbiono ptaka z rozpostartymi

skrzydłami i motyla. Lecący ptak jest symbolem uchodzącej duszy. Motyl oznacza wędrówkę duszy, przyobleczenie jej w lepszą szatę (życie wieczne). W połowie wysokości pomnika pierwotnie wmontowana była owalna, marmurowa płyta z wypukłą inskrypcją w języku niemieckim. Analogicznie z drugiej strony widnieje druga płyta (piaskowcowa) z wrytą

inskrpcją w języku hebrajskim. Pod marmurową płytą znajduje się prostokątna płycina, na której widnieje dalsza część inskrypcji, dziś niestety bardzo słabo czytelnej. Po drugiej stronie umieszczona jest w formie banderoli sygnatura twórcy pomnika: *J. Neustadt in Rawitsch*. Pomnik pierwotnie ustawiony był na ceglanej podstawie w obrębie kamiennej obudowy mogiły. W 1

połowie 1983 r. pomnik został powalony do przodu. W 2006 r. we współpracy z Panem Wiesławem Mielko,

próbowano go postawić - niestety nieskutecznie i oparto go prostopadle do obudowy mogiły. Pomnik uszkodzony, liczne odpryski,

częściowe wypłukanie pierwotnego reliefu. Marmurowa tablica nie skompletowana w całości, jej fragmenty odnaleziono podczas prac porządkowych na terenie cmentarza, głównie we wnętrzu komory nr 41. Stan zachowania - dobry. (Ryc. 14, 16, 21, 22)

Nr 36. Hendil, córka Szmuela Zeewa Zachza

Tablica - piaskowiec, 67 cm (wys.) x 53 cm (szer.) x 23 cm (grubość)

Postument - piaskowiec, 30 cm (wys.) x 59/66 cm (szer.) x 26/34 cm (grubość)

1. פה עטרת נשים תישן תנוה
2. מרת הענדיל
3. בת ה'ח' שמואל זאב זאכז
4. אשת ה'ח' משה שערבעל
5. נולדה כ' אלול ת'ק'פ"ז לפ"ק
6. ונפטרה בליל שבת ק'
7. כ'ד' מרחשון תרפ"א לפ"ק
8. תנצבה

1. Tu będzie spała i spoczywała korona niewiast,
2. pani Hendil,
3. córka pobożnego Szmuela Zeewa Zachza,
4. żona pobożnego Mosze Szerbela.
5. Urodziła się 20 [dnia miesiąca] elul 5587,
6. a zmarła w noc świętego szabatu
7. 24 [dnia miesiąca] marcheszwan 5681.
8. Oby dusza jej została związana w węzélku życia!

UWAGI:

wiersz 5: 20 elul 5587 = 12 IX 1827

wiersz 7: 24 marcheszwan 5681 = 5 XI 1920

wiersz 8: por. I Ks. Samuela 25:29

Blokowa, prostokątna tablica z umieszczoną na niej inskrypcją w języku hebrajskim. Powalona licem do przodu, postawiona na postumencie podczas prac porządkowych. Macewa skierowana ku stronie wschodniej, umiejscowiona w obrębie kamiennej obudowy mogiły. Stan zachowania - zadowalający.

Nr 37.

Blok 1 - piaskowiec, 54 cm (wys.) x 52 cm (szer.) x 23 cm (grubość)

Postument - piaskowiec, 18 cm (wys.) x 58 cm (szer.) x 25 cm (grubość)

Dwa bloki piaskowcowe umiejscowione w obrębie kamiennej obudowy mogiły. Stan zachowania - zadowalający.

Nr 38.

46 cm (wys.) x 65 cm (szer.) x 22 cm (grubość)

Ceglana i otynkowana obudowa mogiły wraz z postumentem. Stan zachowania - zadowalający.

Nr 39.

18 cm (wys.) x 67 cm (szer.) x 27 cm (grubość)

Cementowa obudowa podwójnej mogiły z dostawionym postumentem. Stan zachowania - zadowalający.

Nr 40. i nr 41. Grobowiec

290 cm (dł.) x 236 cm (szer.) x 25/43 cm (grubość), 24 cm (szer. jednej ramy wejścia grobowca)

Podwójny grobowiec postawiony w latach 20-30 XX w. Zbudowany z cegieł i otynkowany. Głębokość każdej z komór wynosi ok. 1,7 m. Wnętrze wymurowane z imitacji ciosów kamienia. Pierwotnie nakryte żelbetowymi płytami, które uległy dewastacji. Komory grobowe traktowane były przez okolicznych mieszkańców jako śmietnik. Niektórzy wiążąc wspominają o leżących w środku trumnach. Oprócz śmieci i gruzu we wnętrzach komór leżało wiele porozbijanych fragmentów różnych macew (nr 11, 16, 20, 24, 35, 43, 44, 45, 46), które zostały wyjęte podczas prac porządkowych. Stan zachowania - niezadowolający.
(Ryc. 22)

Nr 42. Richard Schlesinger

Granit, 150 cm (wys.) x 103/119 cm (szer.) x 22/26 cm (grubość)

Richard Schlesinger .1
geb. 2 December 1873, gest. 15 .2
Juni 1925
תוצבה .3

1. Richard Schlesinger
2. urodzony 2 grudnia 1873, zmarły 15 czerwca 1925
3. Oby dusza jego została związana w węzełku życia!

UWAGI:

wiersz 3: por. I Ks. Samuela 25:29

Granitowa stela rozszerzająca się ku dołowi. W płycinowym owalu bardzo skromna ryta inskrypcja w języku niemieckim. Stela ustawiona w obrębie kamiennej obudowy mogiły. Została podniesiona i postawiona w 2011 r. podczas prac porządkowych. (Ryc. 22)

Richard Schlesinger od 1913 r. był zwierzchnikiem gminy żydowskiej w Wińsku²².

Nr 43. Jakow Riez, syn Menachema (Jacob Ries)

(A) Piaskowiec, 141 cm (wys.) x 64 cm (szer.) x 11 cm (grubość)

(B) Piaskowiec, 77 cm (wys.) x 63 cm (szer.) x 15/17 cm (grubość)

1. פנ
2. איש תם וישר הלך תמים ופעל צדק
3. ירא אלהיו כל ימיו
4. צדיק באמונה היה ה"ה היקר כ"ה
5. יאקב ריעז
6. בהמנוח ה"ח ר' [מ]נחם ז"ל
7. מת בן ששים וחמש שנים ביום ג
8. כ כסלו ונקבר ביום ו' עש"ק כ"ג בו
9. שנת תר"מ"א לפק
10. תנצב[ה]
11. ... unser in[n]iggeliebter ...
12. der ehemalige ...
13. Jacob Ries
14. geb. d. 16 Ma[i] 1810
15. gest. d. 23 November 1880

1. Tu pochowany
2. mężczyzna doskonały i prawy. Postępował nienagannie i świadczył miłosierdzie,
3. bał się swojego Boga przez wszystkie swoje dni.
4. Był sprawiedliwym w wierze ten oto drogi, szanowny pan
5. Jakow Riez,
6. syn zmarłego pobożnego reb Menachema błogosławionej pamięci.
7. Zmarł w wieku 65 lat, we wtorek
8. 20 [dnia miesiąca] kislew i został pogrzebany w piątek, w przeddzień świętego szabatu
23 [dnia] tego [miesiąca]
9. 5641 roku.
10. Oby dusza jego została związana w węzełku życia!
11. ... nasz serdecznie ukochany ...
12. były ...
13. Jacob Ries,
14. urodzony 16 maja 1816,
15. zmarły 23 listopada 1880.

²² Schubert 1914, s. 167

UWAGI:

wiersz 8: 20 kislew 5641 = 23 XI 1880

wiersz 9: 23 kislew 5641 = 26 XI 1880

wiersz 10: por. I Ks. Samuela 25:29

Prostokątna stela (A) zamknięta trójkątnie z wyodrębnionym naczółkiem, ozdobionym rytym ornamentem z widoczną złotą malaturą, ujętym w ćwierćkoliste nadatki (prawy odnaleziony podczas prac porządkowych). Lico macewy wypełnia dwujęzyczna inskrypcja hebrajsko-niemiecka. Macewa nie skompletowana w całości. Wszystkie fragmenty zostały znalezione na terenie cmentarza, a przede wszystkim w komorach grobowca (nr 40, 41). Poskładane podczas prac porządkowych, nie leżą na swoim pierwotnym miejscu. W innej części cmentarza znajduje się dolna część macewy, na której widnieje sygnatura twórcy - *J. Neustadt i. Rawitsch*. Stan zachowania - niezadowolający. (Ryc. 20)

Nr 44. Emilie Schlesinger, z domu Tischler

Czarny granit, 95 cm (wys.) x 85 cm (szer.) x 3,5 cm (grubość)

Emilie Schlesinger.1
geb. Tischler .2
geb. d. 12. 9 [...] .3
gest. d. 2. 1. 1928 .4
ת'ניצ'י'בה .5

1. Emilie Schlesinger
2. z domu Tischler,
3. urodzona d. 12. 9.[...]
4. zmarła d. 2. 1. 1928
5. Oby dusza jej została związana w węzełku życia!

UWAGI:

wiersz 10: por. I Ks. Samuela 25:29

Owalna płyta z wyraźnymi miejscami do zamocowania. U szczytu ryta Gwiazda Dawida. Płasczynę zawierającą inskrypcję ujęto w ozdobne ramki; sam napis uwypuklono poprzez polerowanie lica. Macewa nie skompletowana w całości. Wszystkie fragmenty zostały znalezione na terenie cmentarza, a przede wszystkim w komorach grobowca (nr 40, 41). Nie jest znane pierwotne miejsce płyty. Poskładana podczas prac porządkowych. Stan zachowania - niezadowolający.

Nr 45. Dow, syn Szmuela (Bernhard Schlesinger)

Czarny granit, 128 cm (wys.) x 69 cm (szer.) x 5 cm (grubość)

1. פני
2. הה'ר' דוב ב'ה'ר' שמואל
3. נפטר כ'א' אלול תרס"ו ל'פ'ק'
4. ת'נ'צ'ב'ה'
5. Hier ruht
6. unser geliebter Gatte u. Vater,
7. [der Kau]fmann,
8. Bernhard Schlesinger.
9. geb. d. 12 Juli 1839,
10. gest d. 11. September 1906²³

1. Tu pochowany
2. ten oto reb Dow, syn pobożnego reb Szmuela.
3. Zmarł 21 [dnia miesiąca] elul 5666 [roku].
4. Oby dusza jego została związana w węzélku życia!
5. Tu spoczywa
6. nasz ukochany małżonek i ojciec,
7. kupiec,
8. Bernhard Schlesinger.
9. Urodzony 12 lipca 1839,
10. zmarł 11 września 1906

UWAGI:

wiersz 3: 21 elul 5666 = 11 IX 1906

wiersz 4: por. I Ks. Samuela 25:29

²³ Schubert 1914, s. 167.

Prostokątna płyta nie posiadająca żadnych zdobień u jej szczytu. Płaszczyznę zawierającą inskrypcję ujęto w ozdobne ramki; sam napis uwypuklono poprzez polerowanie lica. Macewa nie skompletowana w całości. Wszystkie fragmenty zostały znalezione na terenie cmentarza, a przede wszystkim w komorach grobowca (nr 40 i 41). Nie jest znane pierwotne miejsce płyty. Poskładana podczas prac porządkowych. Stan zachowania - niezadowolający.

Od 1892 r. Bernhard Schlesinger był zwierzchnikiem gminy żydowskiej w Wińsku, pełniącym ten urząd do śmierci²⁴.

Nr 46. Gitl, córka Menachema Halewiego (Schlesinger)

Czarny granit, 162 cm (wys.) x 75 cm (szer.) x 5 cm (grubość)

	פנ	.1
האשה נפש יקרה	גיטל בת ה'ח'ר' מנחם הלוי	.2
[נפטרה]	ביום ג' ה' טב ת'ר'ס"ה' לפק	.3
[ת']נ'צ'ב'ה'		.4
Hier ruht		.5
unsre geliebte Mutte[r]		.6
...er, Grossmutter u. Schwester		.7
Frau		.8
... [Schle]singer		.9
...Loewy		.10
geb. d. 9. Februar	1841	.11
gest. d. 9. December	1907.	.12
Nicht hier suchet mich,		.13
sucht mich in Eurem Herzen.		.14

1. Tu pochowana
2. kobieta, dobra dusza Gitl, córka pobożnego reb Menachema Halewiego.
3. [Zmarła] we wtorek 5 [dnia miesiąca] tewet 5668 [roku].
4. Oby dusza jej została związana w węzélku życia!
5. Tu spoczywa
6. nasza ukochana matka,
7. ..., babka i siostra,
8. pani
9. ... Schlesinger
10. z domu Loewy,
11. urodzona 9 lutego 1841,
12. zmarła 9 grudnia 1907.
13. Nie szukajcie mnie tutaj,
14. Szukajcie mnie w waszych sercach.

²⁴ Schubert 1914, s. 167.

UWAGI:

wiersz 3: 5 tewet 5668 = 10 XII 1907

wiersz 4: por. I Ks. Samuela 25:29

wiersz 12: Różnica w dacie kalendarza żydowskiego, wynikająca zapewne z różnego początku dnia w kalendarzu żydowskim i gregoriańskim.

Prostokątna płyta nie posiadająca żadnych zdobień u jej szczytu. Płaszczyznę zawierającą inskrypcję ujęto w ozdobne ramki; sam napis uwypuklono poprzez polerowanie lica. Macewa nie skompletowana w całości. Wszystkie fragmenty zostały znalezione na terenie cmentarza, a przede wszystkim w komorach grobowca (nr 40 i 41). Nie jest znane pierwotne miejsce płyty. Poskładana podczas prac porządkowych. Stan zachowania - niezadowalający.

Nr 47

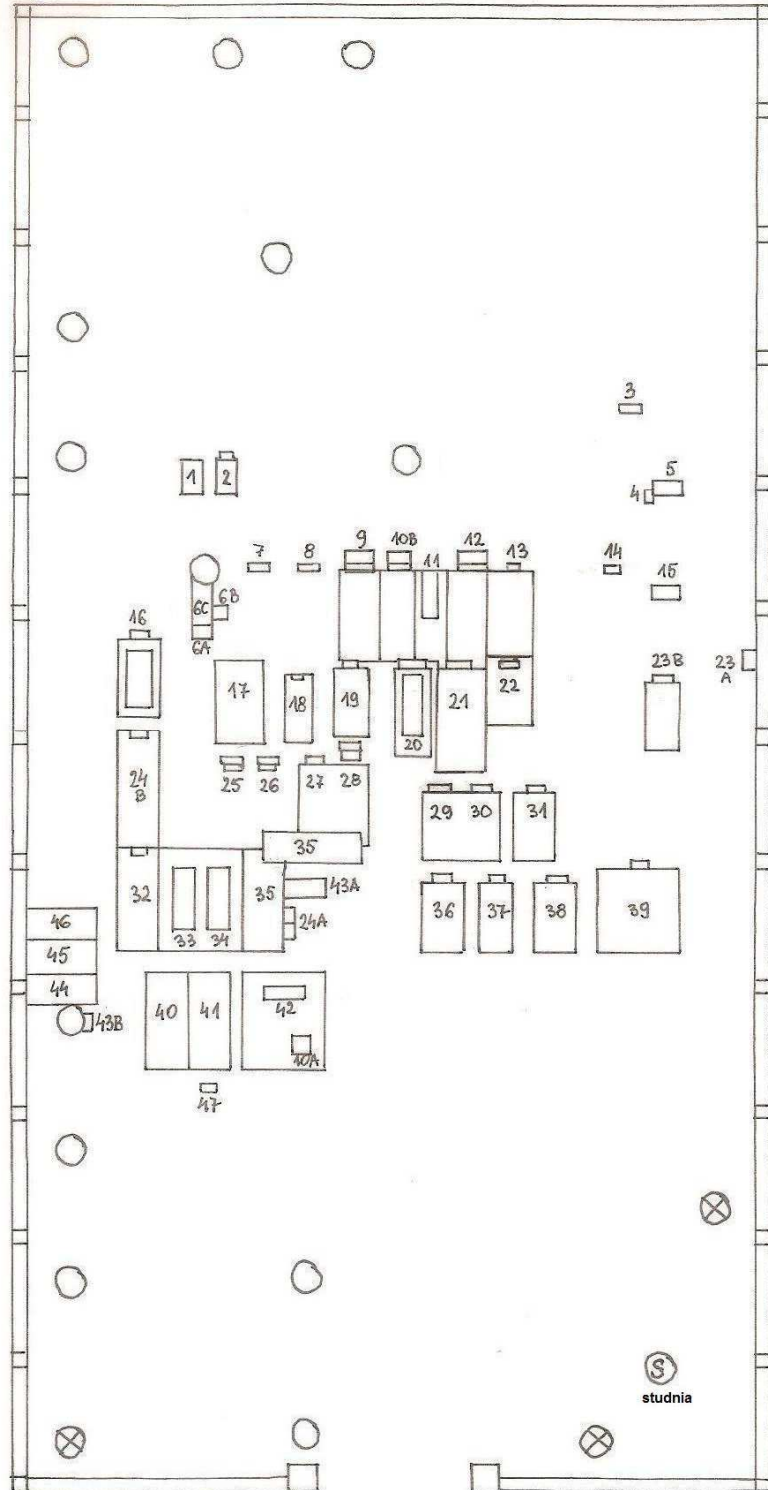
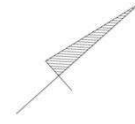
Piaskowiec, 30 cm (wys.) x 50 cm (szer.) x 7/9,5 cm (grubość)

Fragment trójkątnie zwieńczonej macewy z nadwieszonym łukiem. W naczółku reliefowy motyw złamanego kwiatu, symbolizujący niespodziewanie przerwane życie, przedwczesną śmierć. Przedstawienie kwiatu sugeruje, że stela należała do kobiety. Wysoki kunszt wykonawstwa. Fragment znaleziony na terenie cmentarza podczas prac porządkowych. Stan zachowania - dobry.

Wińsko. Plan cmentarza w skali 1:200

Opracowanie: Natalia Bartczak, Dagmara Humeniuk

Nr wg katalogu nagrobków	Imię i nazwisko	Imię żydowskie	Imię ojca, męża	Data śmierci wg kalendarza gregoriańskiego	Data śmierci wg kalendarza żydowskiego	Wiek zmarłego	Uwagi
3.	Jonas Arstein	Jonas		9 V 1836	22 ijar 5696	38	fundator kamiennego muru, pierwsza pochowana osoba
4.		Rywka	córka Mendila Lewji	27 XI 1856	29 marcheszwan 5617	8	
5.	Cäcilie Schlesinger, z domu Bernhard	Ceril	córka Dowa	25 VII 1884		75	
6.	Pauline Hamel	Pola	córka Getca Behrenda, żona Aharona Hamela		6 cheszwan		
7.		Rywka	żona Dawida, syna <i>morenu</i> Moszego Szerbila	1 II 1905	26 szwat 5665, pochowana 27 szwat 5665 roku (2 II 1905)		
8.	Juda Thorn	Jehuda	syn Jakowa Thorna Halewiego	26 VI 1866	12 tamuz 5626, pochowany 13 tamuz 5626 (27 VI 1866)	42	
9.	M. L. Sachs	Modechaj Leib	syn Moszego	9 IX 1860	22 elul 5620	62	pierwszy zwierzchnik gminy żydowskiej w Wińsku, wybrany w 1832
10.	Friedricke Sachs, z	Fridl	żona Lejba	3 VIII		81	

Nr wg katalogu nagrobków	Imię i nazwisko	Imię żydowskie	Imię ojca, męża	Data śmierci wg kalendarza gregoriańskiego	Data śmierci wg kalendarza żydowskiego	Wiek zmarłego	Uwagi
	domu London		Zachs	1871			
11.	Diena Thorn	Dina	córka Gada Jakowa Szmigelskiego, żona Judy Thorna	20 VI 1859	18 siwan 5619, pochowana 19 siwan 5619 (21 VI 1859)		
12.	Julie Kanter z domu Schmiegel ski	Nucha	córka <i>chawera</i> Cwi Szmigelskiego, żona Awrahama Kantera	2 V 1855	14 ijar 5615, pochowana 15 ijar 5615 (3 V 1855)	62	
14.	Dorothea Loewy			16 XII ? 1863		13	
15.	Lina Hamel, z domu Schachno	Kili Gitl	córka Lazara Szachny, żona Arona Hamela	15 VII 1885	3 aw 5645	40	
16.	Bernhard Hoffmann	Boaz	Syn Akiwy ha-Kohena	10 I 1889	8 szwat 5649	63	
18.		Mosze	syn Dawida Szerbel	1 III 1882	10 adar 5642, pochowany 11 adar 5642 (2 III 1882)	55	gabaj
19.	Szerbel			II 1882		55	
20.	Isidor Thorn	Icchak	syn Jehudy Halewiego Thorna	1 VII 1887	9 tamuz 5647	55	
21.	Samuel Kanter	Szmuel	syn Awrahama Kantera	18 XI 1869	14 kislew 5630, pogrzebany 15 kislew 5630 (19	45	

Nr wg katalogu nagrobków	Imię i nazwisko	Imię żydowskie	Imię ojca, męża	Data śmierci wg kalendarza gregoriańskiego	Data śmierci wg kalendarza żydowskiego	Wiek zmarłego	Uwagi
					XI 1869)		
22.		Meir	syn <i>morenu</i> Awrahama Weila	VII 1867	pochowany tamuz 5627		
23.	Eugenie Hoffmann	Szina (Szejna ?)	Córka Boaza Hoffmanna ha-Kohena	4 V 1887	10 ijar 5647	20	
24.	Aron Hamel	Aharon	syn Jakowa Hamel	9 V 1914	13 ijar 5674, pochowany 16 ijar 5674 (12 V 1914)	89	Chazan szochet (rzesak rytualny)
25.	Mendel Lewy	Menach zwany Mendl	syn Jehudy Halewiego	11 IX 1888	5 tiszri 5649	73	
26.	Rosalta Lewy, z domu Pogorlelski	Rosia	córka Jehudy Halewiego, żona Menachema Mendila Lewiego	25 IV 1893	9 ijar 5653, pochowana 11 ijar 5653 (27 IV 1893)	76	
28.	Tina Jasklewitz					55	
29.	Meyer Wiener	Meir		6 marca 1892	7 adar 5652 = 25 II 1892 - data niezgodna z datą kalendarza gregoriańskiego, podaną w inskrypcji niemieckiej!!!	66	
30.	Dorothea Wiener	Seril	córka Szmuela Wolfa Zachsa, żona Eljahu Meira Wienera	22 I 1911	22 tewet 5671	90	
31.	Minna Thorn,	Mindl	córka Icchaka	6 II 1909	15 szwat 5669, pochowana 18	78	

Nr wg katalogu nagrobków	Imię i nazwisko	Imię żydowskie	Imię ojca, męża	Data śmierci wg kalendarza gregoriańskiego	Data śmierci wg kalendarza żydowskiego	Wiek zmarłego	Uwagi
	z domu Wiener		Wienera, żona Icchaka Halewiego Thorna		szwat 5669 (9 II 1909)		
32.	Caroline Hoffmann, z domu Besser(?)	Chaja	córka Jeszaji Bezzera(?), żona Boaza Ha-kohana Hoffmanna	2 II 1902	25 szwat 5662, pochowana zapewne błąd pisarza/kamieniarza: zamiast ביום פ' powinno być ביום ב'; 26 szwat 5662 = 3 II 1902	71	
35.	Max Schlesinger	Mosze	syn Dowa Szlezingera	18 XII 1893	9 tewet 5654	23	
36.		Hendil	córka Szmuela Zeewa Zachza, żona Mosze Szerbela	5 XI 1920	24 marcheszwan 5681	93	
42.	Richard Schlesinger					52	zwierzchnik gminy żydowskiej w Wińsku od 1913
43.	Jacob Ries	Jakow	syn Menachema	26 XI 1880	23 kislew 5641	65	
44.	Emilie Schlesinger, z domu Tischler						
45.	Bernhard Schlesinger	Dow	syn Szmuela	11 IX 1906	21 elul 5666	67	
46.	Schlesinger, z domu Loewy	Gitl	córka Menachema Halewiego	9 XII 1907	5 tewet 5668	66	

Zakończenie

Analiza obrządku pogrzebowego Żydów aszkenazyjskich, a przede wszystkim znaczenia jego zwyczajów i tradycji funeralnych, wykazała zależność od Starego Testamentu i najważniejszych żydowskich pism religijnych. Fundamentalne zasady dotyczące wiary w życie wieczne, samego podejścia do śmierci, a także do zmarłego, uwidaczniają się w niezwyklej ciągłości, sięgającej czasów starożytnych. Mimo wielu niesprzyjających okoliczności, takich jak wypędzanie Żydów, diaspora, czy prześladowania, obyczaje pogrzebowe nie tylko przetrwały, ale co najważniejsze - rozwijała się sztuka sepulkralna. Przybliżenie obrządku pogrzebowego Żydów aszkenazyjskich było celowym zwróceniem uwagi na bogactwo duchowe tej społeczności, która swój największy rozkwit przeżywała na obszarze środkowo-wschodniej Europy, a przede wszystkim na terenie byłej Rzeczypospolitej. To tu do 2. wojny światowej Żydzi rozwijali wszystkie dziedziny swej kultury, nauki i sztuki. Holocaust bezlitośnie przerwał rozwój kultury żydowskiej na naszych ziemiach.

Analiza zwyczajów pogrzebowych na podstawie źródeł pisanych i ustnych oraz ich porównanie z wynikami nielicznie przeprowadzonych badań wykopaliskowych na cmentarzach żydowskich w Polsce przyniosła bardzo ciekawe wnioski. W większości zbadanych grobów nie odnotowano śladów trumien, a jedynie pozostałości drewnianych obstaw. Stanowi to potwierdzenie, że Żydzi kultywowali chowanie ciała w całości wprost do jamy grobowej. W jamach jedynie sporadycznie rejestrowane były jakiegokolwiek przedmioty, co wskazuje na prostotę sposobu grzebania zmarłych. Najbardziej zaskakującym odkryciem są znaleźniki kłódek w grobach. Zwyczaj ten nie jest odnotowywany w źródłach pisanych. O jego kulturowym znaczeniu można jedynie spekulować. Wydaje się, że kłódka jest symbolicznym zamknięciem grobu, podkreślającym jego nienaruszalność. Być może mogła to być także pewnego rodzaju ochrona żyjących przed zmarłymi. Przy analizowaniu zwyczajów pogrzebowych trzeba mieć na uwadze konwergencję kulturową. To, co może nie być biblijne, może być zapożyczone w formie zabobonu z innych społeczności. Niewątpliwie różne interpretacje Pism, a także ruchy w kulturze żydowskiej wprowadziły na cmentarz niepokój i atmosferę grozy. Przede wszystkim należy pamiętać, że z powodu nienaruszalności grobów żydowskich, stan badań archeologicznych na cmentarzach jest znikomy. Przez to wyniki zbadanych nekropolii przynoszą jedynie fragment wiedzy na temat rozpowszechnienia, popularności, czy kultywowania poszczególnych zwyczajów

pogrzebowych. Jest pewne, że w małych *sztetlach* obyczaje funeralne przetrwały aż do okresu międzywojennego, a same symboliczne przedstawienia na płaskorzeźbach były najbardziej rozwinięte i najbogatsze. Małomiasteczkowi Żydzi nie byli aż tak podatni na obce wpływy, jak postępowi Żydzi w większych miastach. Początek XX wieku przyniósł także zubożenie sepulkralnej sztuki poprzez zaprzestanie lub ograniczenie symbolicznych przedstawień i prostą formę macewy, lub – odwrotnie – poprzez wznoszenie monumentalnych nagrobków przez wpływowych żydowskich kupców, nie mających związku z tradycją. Cmentarze, jako miejsca święte, wieczne i ponadczasowe regulowane są różnymi przepisami i nakazami, by nie tylko mogły całkowicie spełniać swoje funkcje, ale także by nagrobne kamienie były swoistą mową. Śmierć dla Żydów nie jest tematem tabu. Jest początkiem nowego życia. Mimo osobistej tragedii z chwilą śmierci bliskiej osoby, przedstawienia symboliczne oraz hebrajskie epitafia oprócz wyrażonego bólu są pełne nadziei, gdyż przeznaczeniem każdego wierzącego Żyda jest życie wieczne z Bogiem.

Pochowanie człowieka jest podstawowym nakazem danym ludziom przez Boga. Jest ostatnim dobrym uczynkiem, jaki możemy uczynić względem zmarłego. Podejście do ciała zmarłego z jednej strony traktowane jest z należyтым pietyzmem, a z drugiej uważane jest za nieczyste. W religii Żydów zabronione jest jednak czczenie zmarłych, czy wywoływanie duchów, a nadmierna żałoba mogła być odbierana jako kult.

Druga część pracy została poświęcona cmentarzowi żydowskiemu w Wińsku, którym zajmuję się od 10 lat. To wyjątkowo zapomniane i zarośnięte miejsce, dopiero po wielu latach prac porządkowych odsłoniło swoje bogactwo, które w dużej mierze bezpowrotnie uległo zniszczeniu. To, co zawiera katalog nagrobków, jest dziełem wieloletniego wysiłku wielu wspaniałych pomagających mi osób, którym należą się podziękowania.

Na cmentarzu została posiana trawa, która uniemożliwia zarastanie nekropolii chwastami. Cmentarz został oczyszczony ze śmieci. Regularnie usuwane są samosiejki oraz opadnięte liście. Wszystkie macewy, które można było podnieść, zostały ustawione. Niestety szczególnie trzy piaskowcowe stele (nr 11, 16 i 20) potrzebują natychmiastowej renowacji. Nagrobki te są bardzo porozbijane i przez to nie jest możliwe ustawienie ich w pionie, co uchroniłoby je w dużej mierze od opadów atmosferycznych i co za tym idzie - postępującej degradacji. Należałoby także zabezpieczyć grobowiec, który jest praktycznie odsłonięty. Powierzchnia piaskowcowych macew wymaga kompleksowej renowacji. Wszystkie nagrobki

powinny zostać zabezpieczone i ustawione we właściwym położeniu. Niestety brak jakichkolwiek zdjęć, czy rycin cmentarza z okresu jego świetności, nie pozwala na ustawienie stel nr 44-47 na ich pierwotnym miejscu. Odbudowa zabytkowego muru i postawienie bramy jest największym konserwatorskim wyzwaniem, pociągającym za sobą duży nakład pracy i finansów. Niestety przez wichurę i zwalone drzewa opierające się, a później niszczące północną ścianę muru, zostały naruszone fundamenty. Przede wszystkim należałoby odzyskać jego ceglane elementy. Należałoby odtworzyć pierwotny kształt muru oraz jego oryginalne zdobienia - pasma ciemniejszych cegieł, korony z formowanej cegły, ząbkowania i gzymsy. Odbudowa muru i postawienie bramy wpłynęłoby w znaczącym stopniu na ochronę i bezpieczeństwo nagrobków. Rozwiązałyby to kwestię dostępności doń osób, siadających na stelach i konsumujących alkohol. Niestety zostawianie śmieci na terenie cmentarza jest w dalszym ciągu problemem. Jeśli jednak cmentarz w jakikolwiek sposób pozbawiony będzie opieki, nie ma pewności, czy dewastacja w postaci kradzieży cegieł z muru, czy nagrobków nie powtórzy się tak, jak w latach 80. By mieszkańcy Wińska jeszcze bardziej mogli docenić piękno i prawdziwy sens cmentarza żydowskiego, należy ustawić tablice informacyjne, mówiące o znaczeniach przedstawionych symbolicznych płaskorzeźb, czy tłumaczenia niektórych hebrajskich epitafiów. Niewątpliwie ważną kwestią jest edukacja. Klasy szkoły podstawowej i gimnazjum mogłyby brać udział w lekcjach na terenie cmentarza, poznając historię Żydów w Wińsku oraz ich nekropolii.

Bibliografia

Bałaban M.

1929 *Zabytki historyczne Żydów w Polsce*, Warszawa.

Bartczak N.

2012 *Symbole religijne w żydowskiej sztuce sepulkralnej*, Poznań.

Biblia

2014 *Pismo Święte Starego i Nowego Przymierza (Testamentu)*, Katowice.

Biblia

1998 *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Nowy przekł. z jęz. hebr. i grec. oprac. przez Komisję Przekładu Pisma Świętego*, Warszawa.

Biblia Tysiąclecia

1980 *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu.*, Poznań-Warszawa.

Biblia Warszawsko-Praska

1997 *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu.*, Warszawa.

Boaz P., Gordon E.

2009 *Modlitwy na cmentarzu i zwyczaje pogrzebowe*, Kraków, Budapeszt.

Bogacz R.

2003 Groby w Dolinie Cedronu, [w:] Z. J. Kapera (red.), *Ossuarium Jakuba, brata Jezusa. Odkrycie, które podzieliło uczonych*, Kraków-Mogilany, s. 65-74.

Bresler W., Joppich W.

1998 *Winzig, bilder einer kleinen Stadt in Schlesien*, Göttingen.

Brilling B.

1972 *Die juedischen Gemeinden Mittelschlesiens*, Stuttgart.

Ciszewski S.

1911 *Czaszki ludzkie z kłódkami*, Lud, t. XVII, z. I, s. 19-30.

De Vries Mzn S. P.

2001 *Obrzędy i symbole Żydów*, Kraków.

Fijałkowski P.

2003 *Obrzędy pogrzebowe Żydów polskich w XVI-XIX w. w świetle badań archeologicznych*, *Funeralia lednickie Kobieta – Śmierć – Mężczyzna*, nr 5, s. 361-371.

1989 *Najstarsze zabytki żydowskiej sztuki nagrobnej w Polsce*, *Studia historyczne*, nr 1, s. 3-16.

1989b *Obrządek pogrzebowy Żydów polskich w świetle badań archeologicznych*, *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, nr 3, s. 25-42.

- Flawiusz J.
2010 *Przeciw Apionowi*, 2,26, Warszawa.
- Goldberg-Mulkiewicz O.
1986 *Obrzędy żałobne i pogrzebowe Żydów Polskich*, Polska sztuka ludowa, nr 1-2, s. 103-108.
- Goliński M., Ziátkowski L.
1989 *Średniowieczne cmentarze żydowskie we Wrocławiu*, Śląski Kwartalnik Historyczny. Sobótka, nr 1, s. 35-43.
- Hołownia R.
1983 *Teczka ewidencyjna cmentarza żydowskiego w Wińsku*, Wrocław.
- Hońdo L.
1995 Cmentarz żydowski - charakterystyka hebrajskich inskrypcji, [w:] *Studia z dziejów kultury żydowskiej w Polsce*, red. J. Woronczak, t. 2, *Cmentarze żydowskie*, Wrocław, s. 69-76.
- Heit O.
1984 *Słownik czytelnika Biblii*, Milwaukee.
- Jagielski J.
2003 [hasło] Cmentarze żydowskie w Polsce, [w:] Z. Borzymińska, R. Żebrowski (red.), *Polski słownik judaistyczny. Dzieje – kultura – religia – ludzie*, t. I, Warszawa, s. 296-297.
- Jastrzębiowska E.
1989 *Sztuka wczesnochrześcijańska*, [w:] M. Dziwisz (red.), *Judaizm*, Kraków, s. 149-155.
- Johnston P. S.
2010 *Cienie Szeolu. Śmierć i zaświaty w biblijnej tradycji żydowskiej*, Kraków.
- Kameraz-Kos N.
2002 *Święta i obyczaje żydowskie*, Warszawa.
- Kamieńska A.
1982 *Wstęp*, [w:] M. Krajewska, *Czas kamieni*, Warszawa.
- Kasdan B.
2012 *Zwyczaj i obyczaje Żydów Mesjańskich*, Warszawa.
- Kolbuszewski J.
1995 *Stosunek Izraela do zmarłych według Starego Testamentu*, [w:] *Studia z dziejów kultury żydowskiej w Polsce*, red. J. Woronczak, t. 2, *Cmentarze żydowskie*, Wrocław, s. 27-37.
- Kondracki J.
2009 *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.
- Krajewska M.
1989a *Cmentarze żydowskie w Polsce: nagrobki i epitafia*, Polska sztuka ludowa, nr 1-2, s. 45-59.

1989b *Symbolika płaskorzeźb na cmentarzach żydowskich w Polsce*, Polska sztuka ludowa, nr 1-2, s. 27-44.

1984-1985 *Symbolika nagrobków żydowskich*, Kalendarz Żydowski – Almanach, s. 90-98.

1983 *Cmentarze żydowskie – mowa kamieni*, Znak, nr 2-3, s. 397-410.

Langkammer H.

2012 *Mały słownik archeologii biblijnej*, Wrocław.

Kondracki J.

2009 *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.

Krochmal Cz. i in.

2010 *Wińsko nasz wspólny dom - nasze korzenie*, Wińsko.

Lilientalowa R.

1902 *Życie pozagrobowe i świat przyszły w wyobrażeniu ludu żydowskiego*, Lud, nr 8, s. 350-353.

1904 *Wierzenia, przesady i praktyki ludu żydowskiego*, Wisła, t. XVIII, s. 105-113.

2007 *Dziecko żydowskie*, Warszawa.

Łagiewski M.

1991 *Macewy mówią*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

Mędała S.

1973 *Sprzęt kultowy i inne pozostałości sakralne*, [w:] L. Stefaniak (red.), *Archeologia Palestyny*, Poznań-Warszawa-Lublin, s. 737-765.

Modrzewska K.

1953 *Czaszka z monetami z XVIII wieku z Lublina-Kalinowszczyzny*, Wiadomości archeologiczne, t. 22, s. 214-216.

Nowogórski P.

2003 *Ossuaria żydowskie w okresie grecko-rzymskim*, [w:] Z. J. Kapera (red.), *Ossuarium Jakuba, brata Jezusa. Odkrycie, które podzieliło uczonych*, Kraków-Mogilany, s. 73-82.

Piotrowski M.

1987 *Próba rekonstrukcji obrządku pogrzebowego ludności żydowskiej na podstawie badań archeologicznych cmentarza w Wyszogrodzie*, Rocznik Mazowiecki, t. 9, s. 213-240.

Proszyk J.

2002 *Cmentarz żydowski w Bielsku-Białej*, Bielsko-Biała.

Puch E. A.

2003 *Kobieta i mężczyzna - życie i śmierć w tradycji judaistycznej. Wybrane nakazy i zakazy*, Funeralia lednickie Kobieta – Śmierć – Mężczyzna, nr 5, s. 183-197.

- Rejduch-Samkowa I., Samek J.
2002 *Dawna sztuka żydowska w Polsce*, Warszawa.
- Rosiński F. M.
1995 Semiotyczny pejzaż cmentarza, [w:] *Studia z dziejów kultury żydowskiej w Polsce*, red. J. Woronczak, t. 2, *Cmentarze żydowskie*, Wrocław, s. 7-37.
- Rozmus D.
2005 *De Judeorum arte sepulcrali. Motywy artystyczne w żydowskiej sztuce sepulkranej*, Kraków.
- Rozwadowski A.
2005 *Indoirańczycy – sztuka i mitologia*, Poznań.
- Schubert H.
1914 *Chronik der Stadt Winzig*, Winzig.
- Skrok Z.
1991 *Kłódki symboliczne. Przyczynek do zwyczajów pogrzebowych Żydów polskich*, Polska Sztuka Ludowa, nr 2, s. 18-20.
- Stawiarski B.
2010 *Cmentarze Żydów aszkenazyjskich w średniowieczu. Przykład Wrocławia*, [w:] *Wratislavia Antiqua*, t. 12, s. 261-290.
- Trzcíński A.
1997 *Treści symboliczne przedstawień na nagrobkach żydowskich w Polsce*, Lublin.
1989 *Polichromia nagrobków na cmentarzach żydowskich w Polsce południowo-wschodniej*, Polska sztuka ludowa, nr 1-2, s. 63-65.
1984-1985 *Formy nagrobkowe na cmentarzach żydowskich*, Kalendarz Żydowski – Almanach, s. 80-88.
- Urbański M.
1985a *Obyczaje i wierzenia Żydów. Śmierć i pogrzeb w czasach najdawniejszych*, Mówią wieki, nr 6, s. 13-17.
- Urbański M.
1985b *Obyczaje i wierzenia Żydów. Śmierć i pogrzeb w europejskiej tradycji żydowskiej*, Mówią wieki, nr 7, s. 18-22.
- Unterman A.
1989 *Sztuka wczesnochrześcijańska*, [w:] M. Dziwisz (red.), *Judaizm*, Kraków, s. 77-102.
- Weisglas F.
1939 *Duch Talmudu. Mały zbiór cytatów talmudycznych ze wszystkich działów życia społecznego*, Lwów.
- Wiśniewski T.
2009 *Nieistniejące mniejsze cmentarze żydowskie. Rekonstrukcja Atlantydy*, Białystok.

Wlezień T.

2002 *A później przyjdą inni*, Kurier gmin, nr 46, s. 7.

Wodziński M.

1996 *Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII-XVIII w.*, Wrocław.

Woronczak J. P.

1993 *Specyfika kulturowa cmentarzy żydowskich*, Katowice.

Vincenz W.

2005 *Opowieść o Żydowskim Kamieniu, [w:] Barwinkowy wianek, epilog, Sejny.*

Ziątkowski L.

1986 *Dzieje gmin żydowskich w województwie wrocławskim (do 1945)*, Wrocław.

Strony internetowe:

<http://www.sztetl.org.pl/template/gfx/wytyczne.pdf> (wgląd z marca 2014 r.).

<http://geoportal.gov.pl/> (wgląd z czerwca 2014 r.)

